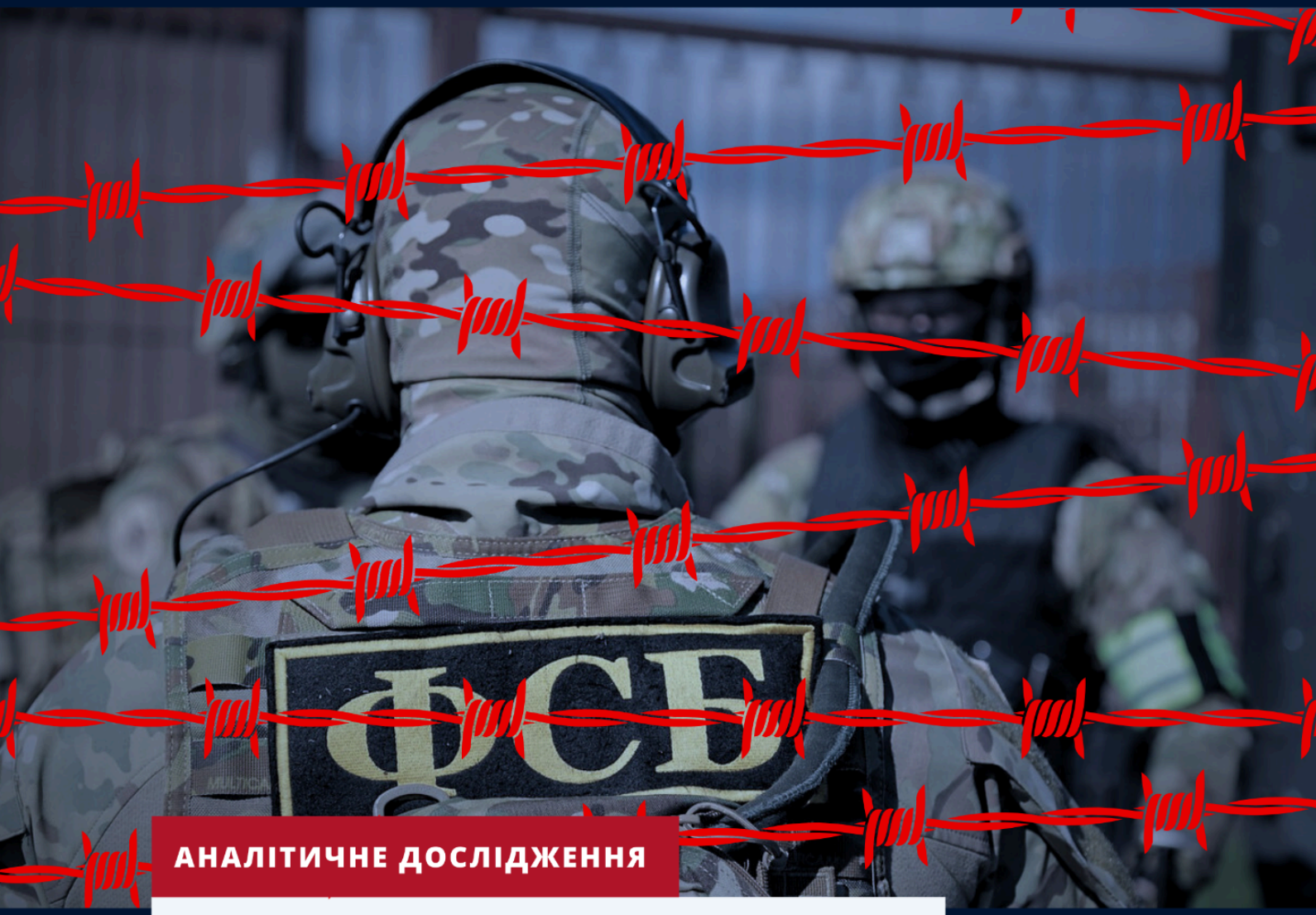
МІЖНАРОДНИЙ ФОНД ВІДРОДЖЕННЯ

UKRAINIAN PRISM: TEN YEARS OF EXPERTISE

АНАЛІТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ

АНАТОМІЯ КАРАЛЬНИХ ОРГАНІВ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОЛІТИЧНОЇ ОПОЗИЦІЇ В УМОВАХ АВТОРИТАРНОГО РЕЖИМУ В РФ

АНТОН ОКСЕНТЮК
МИХАЙЛО СІНАЮК
ЯРОСЛАВ ЧОРНОГОР

ЧЕРВЕНЬ 2026

Анатомія каральних органів і перспективи політичної опозиції в умовах авторитарного режиму в РФ

Це аналітичне дослідження підготовлено експертами Програми російських і білоруських студій Ради зовнішньої політики "Українська призма" за підтримки Міжнародного фонду "Відродження". Дослідження відображає позицію авторів і не обов'язково відображає позицію Міжнародного фонду "Відродження".

Автори:

Антон Оксентюк,
експерт Програми російських і білоруських студій,
Рада зовнішньої політики "Українська призма".

Михайло Сінаюк,
експерт Програми російських і білоруських студій,
Рада зовнішньої політики "Українська призма".

Ярослав Чорногор,
кандидат історичних наук, співзасновник Ради зовнішньої політики "Українська призма".

Художній і технічний редактор:

Анатолій Черниш,
Рада зовнішньої політики "Українська призма".

© Рада зовнішньої політики "Українська призма", 2026. www.prismua.org

ЗМІСТ

ВСТУП.....3

РОЗДІЛ 1. Інституційно-функціональна анатомія карального апарату РФ..... 5

1.1. Силовий та розвідувальний блоки.....5
1.2. Правозастосовний блок..... 9
1.3. Контрольно-адміністративний блок..... 11
1.4. Пенітенціарний і виконавчий блок..... 14
1.5. Репресивний цикл..... 17

РОЗДІЛ 2. Взаємодія, конкуренція та логіка функціонування системи..... 19

2.1. Централізація системи навколо президентської влади.... 19
2.2. Координація та конкуренція між репресивними інституціями.....23
2.3. Репресії як інструмент управління елітами.....26

РОЗДІЛ 3. Вплив карального апарату на опозицію та перспективи політичної трансформації..... 30

3.1. Каральний апарат як інструмент структурного контролю над опозицією.....30
3.2. Поточний стан опозиційного поля в РФ..... 33
3.3 Перспективи політичної трансформації в умовах репресивного контролю..... 35

ВСТУП

Повномасштабна агресія Російської Федерації проти України стала не лише наслідком зовнішньополітичної еволюції російського режиму, а й відображенням глибоких трансформацій його внутрішньої політичної системи. За останні два десятиліття РФ пройшла шлях від керованої демократії до консолідованого авторитарного режиму, в якому політична конкуренція, незалежні медіа, громадянське суспільство та опозиційна діяльність дедалі більше підпадають під контроль держави. Ключову роль у цьому процесі відіграє розгалужений карально-репресивний апарат, що поєднує силові структури, правоохоронні органи, судову систему, адміністративні регулятори та інструменти інформаційного контролю.

Після початку повномасштабної війни проти України у 2022 році репресивні механізми в росії зазнали подальшого розширення та інституційного зміцнення. Законодавство про «іноземних агентів», «екстремізм», «небажані організації», воєнну цензуру та «дискредитацію збройних сил» стало основою для системного обмеження політичних свобод і переслідування як внутрішніх опонентів режиму, так і представників громадянського суспільства. Водночас посилення репресій супроводжується трансформацією самої системи державного управління, де силові та адміністративні інституції дедалі тісніше інтегруються в механізми політичного контролю.

Розуміння принципів функціонування цього апарату має не лише академічне, але й практичне значення. Для України та її міжнародних партнерів аналіз внутрішньої архітектури російського режиму є важливим елементом оцінки його стійкості, потенційних вразливостей та можливих сценаріїв політичної трансформації РФ. Особливого значення набуває питання здатності російської політичної опозиції діяти в умовах зростаючого тиску держави, а також перспектив формування альтернативних політичних центрів впливу в середньо- та довгостроковій перспективі.

У першій частині дослідження здійснюється аналіз інституційної архітектури карально-репресивного апарату РФ, його ключових складових та механізмів взаємодії між ними. Друга частина присвячена дослідженню внутрішньої логіки функціонування цієї системи, ролі персоналістського фактору, міжвідомчої конкуренції та впливу повномасштабної війни проти України на трансформацію репресивних практик. У заключній частині розглядаються сучасний стан і перспективи російської політичної опозиції, а також можливі сценарії розвитку внутрішньополітичної ситуації в Росії.

Ключовим питанням дослідження є визначення того, наскільки створена режимом путіна система репресивного контролю здатна забезпечувати довгострокову стабільність режиму та чи не закладає вона водночас передумови для майбутніх політичних криз, внутрішньоелітних конфліктів і трансформації російської державності.

Саме тому дослідження карально-репресивного апарату РФ є не лише спробою описати механізми функціонування сучасного російського авторитаризму, а й інструментом для подальшої оцінки потенційних сценаріїв розвитку росії та їхніх наслідків для безпеки України, Європи та міжнародного порядку загалом.

РОЗДІЛ 1. Інституційно-функціональна анатомія карального апарату РФ

1.1. Силовий та розвідувальний блоки

Силовий та розвідувальний блоки Російської Федерації являють собою не просто сукупність правоохоронних органів, а складну, ієрархічно структуровану систему державної безпеки та контролю, у якій функції забезпечення безпеки держави тісно інтегровані із завданнями підтримання політичної стабільності чинного режиму. Цей апарат, що пройшов шлях від царської охранки до сучасної системи безпеки, функціонує в умовах міжвідомчої конкуренції, де окремі служби змагаються за ресурси, вплив та політичну підтримку керівництва держави, водночас доповнюючи одна одну у реалізації внутрішньої та зовнішньої політики.

Одним із ключових інституційних елементів сучасної політичної системи Російської Федерації є Федеральна служба безпеки (ФСБ РФ). Протягом останніх двадцяти п'яти років цей інститут зазнав функціональної трансформації, перетворившись із класичної спецслужби на ключовий суб'єкт державного управління з високим рівнем концентрації повноважень у сфері безпеки та контролю над стратегічними економічними ресурсами. Історична наступність ФСБ від структур ВЧК-КДБ зумовила специфіку її оперативної культури, яка характеризується активним використанням агентурної роботи, оперативних заходів та інструментів процесуального впливу. На відміну від моделей спецслужб у демократичних системах, де формально діють механізми парламентського, судового та цивільного контролю, російська модель значною мірою зосереджує підзвітність спецслужб у межах президентської вертикалі. Ідеологічним обґрунтуванням особливої ролі силового корпусу стала певна концепція «нового дворянства», яку публічно сформулював Микола Патрушев. Ця система позиціонує корпус офіцерів як особливу управлінську групу, наділену значними повноваженнями у сфері державного управління. Нормативно-правова база функціонування відомства, заснована на Федеральному законі «Про Федеральну службу безпеки» 1995 року з подальшими змінами, формально декларує принцип законності, проте характеризується обмеженим рівнем зовнішнього контролю, зосереджуючи основні механізми підзвітності в межах інституту президентської влади, що зумовлює високий рівень автономії служби.

Структурна архітектура ФСБ дозволяє класифікувати її як автономну підсистему в структурі державного апарату, де Служба економічної безпеки (СЕБ) через профільні управління «К» та «П» здійснює моніторинг і контроль фінансового та промислового секторів, інтегруючись у процеси регулювання великого бізнесу, а Служба із захисту конституційного ладу та боротьби з тероризмом (СЗКЛ) виконує функції політичної безпеки, забезпечуючи контроль над проявами політичної опозиційності, що станом на

2026 рік супроводжується зростанням кількості кримінальних проваджень за статтями про «екстремізм» та «шпигунство». При цьому Управління власної безпеки (УВБ) виступає інструментом внутрішнього контролю та забезпечення лояльності особового складу, тоді як 5-та служба (Служба оперативної інформації та міжнародних зв'язків) виконує функції зовнішньої розвідки на просторі колишнього СРСР, беручи участь у реалізації зовнішньополітичних завдань Російської Федерації, зокрема щодо України. Наявність у структурі відомства власних пенітенціарних установ, зокрема СІЗО «Лефортово», забезпечує утримання осіб, які проходять у справах, що перебувають у провадженні ФСБ, а емпіричним підтвердженням посилення правоохоронної активності є чотирикратне зростання кількості кримінальних проваджень за фактами державної зради порівняно з 2015 роком. У зовнішньополітичній сфері ФСБ застосовує інструментарій так званих «активних заходів», що включає проведення кібероперацій та транскордонних операцій проти визначених цілей, зокрема у справі Олександра Литвиненка, розглядаючи міжнародний простір як сферу своїх оперативних інтересів. Специфіка функціональної ролі ФСБ у межах чинного політичного режиму полягає в тому, що вона одночасно забезпечує його стабільність та виступає одним із ключових інститутів відтворення існуючої моделі влади.

У той час як ФСБ виконує функції одного з ключових аналітичних, контррозвідувальних і оперативних центрів системи безпеки, Федеральна служба військ національної гвардії (Росгвардія) інституціоналізована як основний інструмент силового забезпечення внутрішньої стабільності. Створення цього відомства у 2016 році указом президента відображало прагнення політичного керівництва посилити контроль над внутрішньополітичними процесами та мінімізувати ризики масових протестів і дестабілізації державної системи. Формування Росгвардії відбулося шляхом консолідації наявних силових ресурсів, об'єднавши 140 тис. військовослужбовців Внутрішніх військ МВС, спеціальні підрозділи ОМОН і СОБР, а також позавідомчу охорону, що дозволило довести загальну чисельність структури приблизно до 400 тис. осіб, включно з регіональними підрозділами Чеченської Республіки. Призначення керівником відомства генерала армії Віктора Золотова, який перебуває у тривалих особистих відносинах із президентом Росії, забезпечило високий рівень політичної лояльності служби. Пряме підпорядкування президенту та відсутність дієвих механізмів зовнішнього цивільного контролю над діяльністю відомства суттєво розширили його автономію в системі державного управління. На практиці Росгвардія відіграє ключову роль у забезпеченні громадського порядку під час політичних протестів, що продемонстрували масові акції 2021 року, а після початку повномасштабного вторгнення Росії в Україну її функціонал був розширений до участі у бойових діях та виконання завдань на окупованих територіях. У цих умовах підрозділи Росгвардії здійснюють охорону адміністративних об'єктів, контроль над населенням та протидію організованому спротиву. Після заколоту ПВК «Вагнер» у 2023 році відомство отримало право на використання важкого озброєння, включно з бронетехнікою та танками, що додатково посилило його роль у забезпеченні внутрішньої безпеки. У ширшому контексті Росгвардія є елементом процесу мілітаризації внутрішньополітичного управління, у межах якого протестна активність і суспільне невдоволення дедалі частіше розглядаються крізь призму безпекових загроз та концепції «кольорових революцій».

На тлі інституційного посилення Росгвардії та розширення повноважень ФСБ Міністерство внутрішніх справ Російської Федерації зазнало суттєвого скорочення власних функціональних можливостей унаслідок міжвідомчого перерозподілу повноважень на користь інших безпекових структур. Історично МВС посідало центральне місце в системі правоохоронних органів, однак після реформи 2011 року, яка передбачала трансформацію міліції в поліцію та декларувала підвищення професійних стандартів служби, спостерігається поступове звуження його політичного та адміністративного впливу. Важливим етапом цього процесу стало вилучення у 2016 році мобільних загонів особливого призначення (ОМОН), спеціальних загонів швидкого реагування (СОБР) та Внутрішніх військ із підпорядкування МВС і передача їх до складу новоствореної Росгвардії. Подальше скорочення силового компонента відомства відбулося у 2023 році після передачі загонів спеціального призначення «Гром» до юрисдикції Росгвардії. За цих умов функціональна модель МВС під керівництвом В. Колокольцева зосереджена переважно на виконанні поліцейських та адміністративних завдань, включаючи розслідування загальнокримінальних правопорушень, регулювання дорожнього руху та реалізацію міграційної політики. Попри скорочення власних силових ресурсів, відомство продовжує виконувати важливі функції у сфері внутрішньої безпеки, забезпечуючи процесуальний супровід затримань, документування правопорушень та реалізацію правозастосовних процедур під час масових політичних акцій. Окреме значення МВС має на тимчасово окупованих територіях України, де через Головне управління з питань міграції (ГУВМ) реалізується політика видачі російського громадянства місцевому населенню. У науковій літературі цей процес часто розглядається як інструмент інтеграції окупованих територій до російського політико-правового простору. Таким чином, сучасне МВС виконує переважно адміністративно-регуляторні та правоохоронні функції, тоді як значна частина повноважень у сферах внутрішньої безпеки, контролю за обігом зброї та протидії загрозам державній безпеці зосереджена в компетенції ФСБ та Росгвардії, що визначає його місце в сучасній структурі російського безпекового сектору.

Окреме місце в системі силових відомств Російської Федерації посідає Федеральна служба охорони (ФСО РФ), яка виконує функції забезпечення державної охорони, а також має вплив на формування інформаційного середовища навколо глави держави. Історично служба є наступницею 9-го управління КДБ СРСР, що визначило її компетенції не лише у сфері фізичної охорони вищих посадових осіб, але й у сфері організації захищених каналів інформації та супроводу управлінських рішень.

У структурі діяльності ФСО важливе місце займає проведення закритих соціологічних і моніторингових досліджень, результати яких мають обмежений доступ і використовуються для внутрішнього інформування керівництва держави. Ці матеріали застосовуються як один із джерел оцінки суспільно-політичної ситуації поряд з іншими відомчими та офіційними даними.

Нормативно-правова база діяльності ФСО передбачає розширені повноваження у сфері забезпечення охорони. Зокрема, зміни до законодавства 2017 року надали службі право здійснювати вилучення земельних ділянок для державних потреб, обмежувати рух транспорту та тимчасово обмежувати роботу засобів зв’язку в межах охоронних

заходів. Через Службу спеціального зв'язку та інформації (Спецзв'язок ФСО) відомство забезпечує функціонування урядових комунікацій, технічну підтримку окремих систем державного управління, включно із захищеними каналами передачі даних.

У сукупності ці функції формують інституційну роль ФСО як органу, що відповідає не лише за фізичну охорону посадових осіб, але й за організацію захищеного комунікаційного середовища та технічної інфраструктури державного управління. У межах цієї ролі служба взаємодіє з іншими органами влади, а її співробітники можуть бути залучені до роботи в регіональних адміністраціях або державних компаніях у межах кадрових ротацій.

У зовнішньому контурі системи силових відомств Російської Федерації важливу роль відіграє Головне управління Генерального штабу Збройних Сил РФ (ГУ ГШ, ГРУ), яке відповідає за військову розвідку та проведення спеціальних операцій. Відомство зберігає значну частину кадрового та організаційного потенціалу радянського періоду, що забезпечує йому розвинуті агентурні та оперативні можливості.

Сучасна структура ГРУ включає низку спеціалізованих підрозділів, орієнтованих на різні напрями розвідувальної та оперативної діяльності. Серед них у відкритих джерелах часто згадуються підрозділ 74455, пов'язаний із кіберопераціями та атаками на інформаційні системи, а також підрозділ 29155, який у повідомленнях медіа та аналітичних центрів пов'язується з проведенням прихованих операцій, включно з елементами саботажу та впливу за межами Російської Федерації. У відкритих джерелах також фіксуються повідомлення про використання в окремих інцидентах агентів впливу та спеціальних засобів у рамках операцій, які міжнародні слідчі органи кваліфікують як елементи державних спецоперацій. Ці оцінки ґрунтуються на розслідуваннях журналістів і даних правоохоронних органів окремих країн.

Після 2023 року в аналітичних джерелах також описується залучення частини ресурсів, пов'язаних із колишньою ПВК «Вагнер», до структур, що діють у ряді регіонів Африки. У цих матеріалах йдеться про формування нових організаційних форматів взаємодії у сфері безпеки та військової присутності за межами Росії.

У внутрішньому вимірі ГРУ виконує функції військової розвідки, зокрема пов'язані з оцінкою оперативної обстановки, контррозвідувальною взаємодією в межах Збройних сил та інформаційним забезпеченням військового планування.

Зовнішньоорієнтованим елементом силового контуру є Служба зовнішньої розвідки Російської Федерації (СЗР РФ), яка під керівництвом Сергія Наришкіна розвивається як структура, що поєднує класичну агентурну розвідку (HUMINT) з елементами інформаційно-аналітичної та кібердіяльності. Вона є правонаступницею Першого головного управління КДБ СРСР і зберігає традиційні механізми зовнішньої розвідки, водночас адаптуючи їх до сучасного міжнародного середовища. Діяльність СЗР включає збір і аналіз розвідувальної інформації, а також супровід інформаційних операцій та політичних оцінок, що використовуються в процесі прийняття рішень на державному рівні. Окремим напрямом є кіберрозвідка та пов'язані з нею операції із залученням підконтрольних кібергруп, які в експертних оцінках пов'язуються з діяльністю APT29

(Cozy Bear). Такі інструменти використовуються для отримання доступу до інформаційних ресурсів, профілювання політичних опонентів та збору даних, які можуть передаватися іншим силовим відомствам у межах міжвідомчої взаємодії. У публічній риториці керівництва служби фігурують твердження про зовнішні загрози та можливі сценарії дестабілізації в суміжних державах, що формує інформаційний контекст зовнішньополітичного позиціонування Росії. У сукупності СЗР виконує функцію зовнішньої розвідки та інформаційного супроводу державної політики, забезпечуючи аналітичну підтримку та розширення зовнішнього впливу РФ у міжнародному середовищі.

Таким чином, силова анатомія Російської Федерації станом на 2026 рік являє собою замкнений функціональний цикл. СЗР та ГРУ забезпечують нейтралізацію зовнішніх загроз та проведення транснаціональних операцій; ФСО та ФСБ здійснюють контррозвідувальний контроль еліт, адміністрування інформаційного поля та забезпечення стабільності інституту президентської влади зсередини; а Росгвардія та МВС виконують завдання з безпосереднього придушення внутрішнього суспільного невдоволення. У сукупності ці інститути утворюють високоінтенсивний, хоча й внутрішньо конкурентний, механізм самозбереження чинного політичного режиму.

1.2. Правозастосовний блок

Правозастосовний блок Російської Федерації включає судову систему, прокуратуру та Слідчий комітет і формально виконує класичні функції кримінальної юстиції: розслідування, процесуальний нагляд, підтримання обвинувачення та судовий розгляд. Водночас у політично значущих справах ця система дедалі частіше виступає не як незалежний механізм правового арбітражу, а як інструмент юридичного оформлення рішень, сформованих у межах політичної та силової вертикалі. Саме тому її роль полягає не лише у застосуванні кримінального й адміністративного права, а й у легітимації репресивних практик через формальні процедури.

Центральним елементом цієї підсистеми є Слідчий комітет Російської Федерації (СК РФ), створений у 2011 році як окремий федеральний державний орган, виведений із підпорядкування Генеральної прокуратури та підпорядкований Президенту РФ. Історично відомство часто порівнюється з «майорськими» слідчими канцеляріями петровської доби, які діяли під безпосереднім імператорським контролем, що в сучасному контексті використовується як аналогія до централізованого характеру керівництва СК. Під керівництвом Олександра Бастрикіна Слідчий комітет є органом досудового слідства у кримінальних справах, що належать до його підслідності, включно з тяжкими злочинами проти особи, економічними злочинами та окремими категоріями справ, пов’язаних із безпекою держави. Відомство здійснює процесуальне керівництво розслідуваннями, формує обвинувальні висновки та передає матеріали до суду для подальшого розгляду. У різні періоди СК розглядав резонансні кримінальні провадження щодо високопосадовців та представників бізнесу, що відображає його

роль у системі державного кримінального переслідування. Також до компетенції СК належить розслідування окремих злочинів, пов'язаних із публічними заявами або діями, які кваліфікуються за відповідними статтями кримінального законодавства, зокрема у сфері публічної інформації та державної безпеки. У межах міжвідомчої взаємодії СК співпрацює з іншими правоохоронними органами, включно з ФСБ, у розслідуванні складних кримінальних справ. У політично чутливих справах така широка компетенція дозволяє СК виступати не лише слідчим органом, а й інструментом криміналізації опозиційної, антивоєнної або громадянської активності.

Другою ключовою ланкою правозастосовного блоку є Прокуратура Російської Федерації, яка здійснює нагляд за дотриманням законності та функціонує як централізована вертикальна система під керівництвом Генерального прокурора. Її організаційна структура закріплена в Конституції РФ 1993 року та передбачає жорстку ієрархію підпорядкування, що забезпечує єдині стандарти наглядової та процесуальної практики на всій території країни. Основною функцією прокуратури є загальний нагляд за виконанням законів державними органами, організаціями та громадянами, а також підтримання державного обвинувачення в суді.

У межах своїх повноважень прокуратура бере участь у регулюванні правового статусу некомерційних організацій та медіа, зокрема через процедури визнання окремих структур «небажаними» або такими, що підпадають під обмежувальні правові режими відповідно до чинного законодавства РФ. Відомство також координує застосування законів про «іноземних агентів» і бере участь у правозастосовній практиці щодо обмеження діяльності організацій, які вважаються такими, що порушують вимоги російського законодавства. У справах щодо "іноземних агентів", "небажаних організацій", екстремізму та воєнної цензури прокуратура виконує не лише наглядову, а й політико-правову функцію. Вона переводить адміністративні та ідеологічні пріоритети держави у форму процесуально оформленого обвинувачення.

Генеральна прокуратура під керівництвом І. Краснова виконує функції процесуального нагляду у резонансних кримінальних справах, забезпечуючи підтримання державного обвинувачення та взаємодію зі слідчими органами. Краснов раніше працював у системі Слідчого комітету, де брав участь у розслідуванні низки гучних кримінальних справ, що визначило його досвід у сфері кримінального переслідування. У практичній площині прокуратура взаємодіє зі Слідчим комітетом та іншими силовими структурами в межах єдиного кримінально-правового процесу, включно з підтриманням обвинувачення у справах щодо представників політичної та економічної еліти.

Таким чином, прокуратура виконує функції наглядового та процесуального органу, який забезпечує застосування законодавства та участь держави у кримінальному судочинстві, залишаючись інтегрованою частиною загальної правоохоронної системи Російської Федерації.

Фінальною стадією правозастосовного блоку є судова система Російської Федерації, яка здійснює розгляд кримінальних, цивільних та адміністративних справ і забезпечує ухвалення судових рішень відповідно до чинного законодавства. Судова система

формально ґрунтується на принципах незалежності суддів і поділу влади, закріплених у Конституції РФ, та включає Конституційний суд, Верховний суд, федеральні суди загальної юрисдикції та арбітражні суди.

Після конституційних поправок 2020 року було змінено порядок формування та кадрового складу вищих судових інстанцій, зокрема розширено повноваження президента у процесах призначення та припинення повноважень суддів, що вплинуло на баланс інституційної автономії судової влади. Організаційно судова система функціонує як ієрархічна структура з розподілом справ між судами різних рівнів, а адміністративне управління здійснюється через голів судів та Судовий департамент при Верховному суді. У практичній діяльності суди розглядають справи різної категорії, включно з кримінальними провадженнями, що надходять від слідчих органів, та забезпечують застосування норм кримінального та адміністративного законодавства. У складних або резонансних справах судовий розгляд може відбуватися у закритому режимі відповідно до процесуальних норм, а рішення ухвалюються на основі поданих сторонами матеріалів та чинного права.

У межах судової системи також застосовуються спеціальні правові режими, зокрема законодавство про «іноземних агентів», «екстремізм» та інші категорії справ, що регулюють діяльність окремих організацій та осіб. Окремі норми кримінального законодавства передбачають можливість зміни міри покарання або звільнення від відповідальності за визначених умов, у тому числі у зв'язку з мобілізаційними заходами та участю у військовій службі.

Таким чином, судова система Російської Федерації виконує функцію завершального етапу кримінально-правового процесу, забезпечуючи юридичне оформлення рішень, прийнятих у межах попередніх стадій правозастосування, та підтримуючи функціонування загальної правової системи держави.

Таким чином, взаємодія Слідчого комітету, прокуратури та судів формує послідовний кримінально-процесуальний ланцюг, у якому кожна інституція виконує власну формальну функцію. Водночас у політично значущих справах цей ланцюг працює не лише як механізм кримінальної юстиції, а і як інструмент юридичного оформлення політично мотивованого переслідування. Слідчі органи формують матеріали справи, прокуратура забезпечує процесуальний супровід і підтримання обвинувачення, а судова система надає рішенню остаточної юридичної форми.

1.3. Контрольно-адміністративний блок

Контрольно-адміністративний блок Російської Федерації охоплює інституції, які забезпечують не стільки безпосередній силовий примус, скільки правове, адміністративне, інформаційне та статусне обмеження небажаних для держави осіб і організацій. Через реєстри, спеціальні правові режими, міграційні процедури, виконавче провадження та інформаційне регулювання цей блок створює умови для

професійної, фінансової, організаційної та публічної ізоляції опонентів. Саме тому його роль полягає у переведенні політичного контролю в повсякденні адміністративні механізми.

Ключовим вузлом ідеологічного та правового регулювання є Міністерство юстиції Російської Федерації (Мін'юст РФ), яке під керівництвом К. Чуйченка виконує функції розробки та реалізації державної правової політики, а також забезпечує нормативне регулювання діяльності окремих державних інститутів. Відомство бере участь у підготовці законодавчих ініціатив і формуванні підзаконної нормативної бази, що визначає правове регулювання у сфері державного управління. Мін'юст РФ здійснює координацію та нагляд за діяльністю Федеральної служби виконання покарань (ФСВП) і Федеральної служби судових приставів (ФССП), які входять до системи виконавчого провадження та забезпечення виконання судових рішень. Через ФССП реалізуються процедури стягнення заборгованостей, арешту майна та виконання рішень судів у межах кримінальних і цивільних справ, що включає також заходи примусового виконання щодо фізичних та юридичних осіб.

Окремим напрямом діяльності Мін'юсту є ведення реєстрів юридичних і фізичних осіб, які підпадають під спеціальні правові режими, зокрема реєстру «іноземних агентів» та «небажаних організацій» відповідно до чинного законодавства РФ. Ці механізми передбачають встановлення додаткових вимог до діяльності відповідних суб'єктів, включно з розширеною фінансовою та адміністративною звітністю. У політичному контексті ці реєстри виконують не лише облікову, а й обмежувальну функцію: вони маркують особу або організацію як потенційно небезпечну, ускладнюють її фінансування, публічну діяльність і співпрацю з іншими структурами, а також створюють підґрунтя для подальшого адміністративного або кримінального переслідування.

Оскільки ФСВП і ФССП організаційно перебувають у системі Мін'юсту, міністерство також пов'язане з виконавчим і пенітенціарним контуром державного примусу. Водночас безпосередній аналіз цих інституцій доцільно винести в окремий пенітенціарно-виконавчий блок, оскільки саме там адміністративні й судові рішення перетворюються на реальну ізоляцію, майновий тиск і контроль мобільності.

Таким чином, Міністерство юстиції виконує функції нормативного регулювання, координації виконавчих служб та забезпечення застосування спеціальних правових режимів, що входять до системи державного правового управління Російської Федерації.

Адміністративний контроль над населенням і територіями у сфері міграційної політики здійснюється Головним управлінням з питань міграції (ГУВМ) МВС РФ. Це підрозділ Міністерства внутрішніх справ, який відповідає за реалізацію державної політики у сфері міграції, громадянства, реєстраційного обліку та контролю за перебуванням іноземних громадян на території Російської Федерації. У 2016 році Федеральна міграційна служба (ФМС) була ліквідована як самостійний орган, а її функції передані до системи МВС РФ. У результаті було створено інтегровану структуру міграційного

контролю, яка поєднує адміністративні та правоохоронні повноваження та діє у взаємодії з іншими державними органами, включно з силовими відомствами.

Станом на 2026 рік ГУВМ МВС РФ виконує функції оформлення громадянства, видачі паспортів, реєстрації місця проживання та контролю за міграційними режимами. Окремий напрям діяльності міграційних органів стосується тимчасово окупованих територій України. Так, російська влада використовує процедури паспортизації, реєстрації та визначення правового статусу населення як інструмент інтеграції окупованих територій до власного політико-правового простору.

Таким чином, міграційні органи є складовою адміністративно-правової системи державного управління, що забезпечує регулювання переміщення населення та визначення правового статусу громадян і іноземців у межах Російської Федерації.

Адміністративний блок також використовує інструменти регулювання правового статусу громадян у межах транскордонної взаємодії щодо осіб, які перебувають за кордоном. У межах координації між МВС, Міністерством юстиції та консульськими установами МЗС РФ можуть виникати обмеження на дистанційне оформлення або продовження дії паспортних документів, а також на надання окремих консульських послуг для громадян, щодо яких застосовуються визначені правові або адміністративні процедури. Це може впливати на їхній міграційний статус у країнах перебування та створювати необхідність особистого звернення до російських органів влади.

Окремим елементом регулювання є інститут припинення або позбавлення громадянства натуралізованих осіб у випадках, передбачених законодавством, зокрема у зв'язку з діями, які кваліфікуються як такі, що становлять загрозу національній безпеці або порушують встановлені правові норми. Це формує залежність стабільності громадянського статусу від дотримання вимог чинного законодавства.

У сукупності Міністерство юстиції та міграційні органи МВС РФ утворюють інтегровану систему адміністративно-правового регулювання, яка охоплює питання міграційного контролю, реєстраційних процедур і правового статусу окремих категорій осіб. Застосовувані механізми спрямовані на забезпечення виконання нормативних вимог та підтримання функціонування чинної системи адміністративного управління. У цьому контексті зазначені інструменти виступають частиною ширшої моделі державного регулювання, в межах якої адміністративні та правові процедури використовуються для організації взаємодії держави з громадянами як усередині країни, так і за її межами.

Важливе місце в цій системі займає Роскомнагляд. Еволюція Федеральної служби з нагляду у сфері зв'язку, інформаційних технологій і масових комунікацій (Роскомнагляд, РКН) від її створення у 2008 році до сучасного стану у 2026 році відображає трансформацію технічного регулятора у ключовий орган державного контролю за інформаційним простором. Практика блокувань і регулювання доступу до інформаційних ресурсів істотно вплинула на фактичний обсяг реалізації гарантій свободи слова, закріплених у ст. 29 Конституції РФ.

Сучасна модель діяльності РКН базується на інтеграції з іншими державними органами та використанні підпорядкованого Головного радіочастотного центру (ГРЧЦ) як інструмента моніторингу цифрового середовища. У межах цієї системи здійснюється відстеження інформаційних потоків і реагування на контент, що підпадає під визначені законодавством обмеження. Територіальні органи відомства також діють на окремих територіях, де застосовуються специфічні моделі регулювання інформаційного простору, включно з обмеженням доступу до окремих інформаційних ресурсів і платформ.

Після 2022 року Роскомнагляд фактично став одним із головних операторів воєнної цензури: він забезпечує блокування незалежних медіа, обмеження доступу до міжнародних платформ, тиск на VPN-сервіси та контроль за виконанням вимог щодо видалення контенту, який влада кваліфікує як "дискредитацію" армії або поширення "фейків". Паралельно здійснюється контроль за видаленням іншого політично чутливого контенту, який влада кваліфікує як такий, що порушує вимоги російського законодавства або створює ризики для інформаційної стабільності режиму. У 2026 році розвиток регуляторних механізмів пов'язаний із подальшою автоматизацією моніторингу інформаційного простору та використанням алгоритмічних систем аналізу контенту на рівні провайдерів. Також триває посилення технічного регулювання мережевого трафіку, включно з обмеженням доступу до окремих сервісів обходу блокувань та розвитком інфраструктури керованого інтернет-середовища. У цьому контексті формуються механізми пріоритизації окремих національних платформ у загальній архітектурі доступу до мережевих ресурсів.

У міжнародному вимірі діяльність РКН частково корелює з глобальними тенденціями державного регулювання цифрового простору, включно з практиками централізованого контролю за інтернет-інфраструктурою, фільтрацією контенту та посиленням ролі держави у регулюванні цифрових платформ. У внутрішньополітичній площині відомство виконує функцію регулятора інформаційного середовища, забезпечуючи застосування законодавчих норм у сфері медіа та цифрових комунікацій і беручи участь у формуванні загальної моделі інформаційної політики держави.

1.4. Пенітенціарний і виконавчий блок

Пенітенціарний і виконавчий блок Російської Федерації становить завершальну ланку системи державного примусу. До нього належать Федеральна служба виконання покарань (ФСВП), Прикордонна служба ФСБ та Федеральна служба судових приставів (ФССП). Формально вони виконують функції контролю за переміщенням осіб, виконанням судових рішень та забезпеченням режиму утримання. Водночас у політично значущих справах ці функції набувають репресивного змісту, оскільки дозволяють державі ізолювати опонента, обмежити його майнові ресурси та ускладнити можливість виїзду або повернення.

Федеральна служба виконання покарань (ФСВП РФ) є центральною установою пенітенціарної системи та перебуває у віданні Міністерства юстиції. Вона адмініструє систему установ виконання покарань і забезпечує реалізацію судових рішень щодо позбавлення волі та інших видів покарань. Керівництво відомства здійснює управління великою мережею установ і персоналу, що забезпечує функціонування пенітенціарної системи в межах країни.

У політичних справах ФСВП виконує не лише пенітенціарну, а й дисциплінарну функцію. Режим утримання, переведення до штрафних ізоляторів, обмеження комунікації із зовнішнім світом, проблеми з доступом до медичної допомоги та розміщення у віддалених колоніях можуть використовуватися як інструменти додаткового тиску на політичних в'язнів.

Після 2022 року пенітенціарна система також була інтегрована у воєнно-мобілізаційні процеси через практику вербування засуджених для участі у бойових діях проти України. Це змінило функцію частини установ виконання покарань – поряд із роллю місць ізоляції вони стали ресурсною базою для поповнення військових підрозділів.

Федеральна служба судових приставів (ФССП) є органом примусового виконання судових рішень і займає центральне місце в системі державного стягнення боргів та забезпечення виконання судових актів. Вона відповідає за реалізацію рішень судів, а також інших уповноважених органів у частині майнових і немайнових зобов'язань. У ході адміністративних реформ 2010-х років статус ФССП був посилений як органу виконавчої влади з правоохоронними функціями, що включають застосування заходів примусового виконання. До таких заходів належать арешт майна, стягнення коштів із банківських рахунків, обмеження виїзду за кордон у випадках наявності заборгованостей або невиконаних судових рішень, а також інші дії, передбачені законодавством про виконавче провадження. ФССП взаємодіє з судами, банківською системою та іншими державними органами для забезпечення виконання рішень, що мають юридичну силу. У цьому контексті служба виконує функцію фінансово-адміністративного механізму примусу, який забезпечує реалізацію судових рішень у майновій сфері та контроль за виконанням зобов'язань фізичними і юридичними особами.

Окремі підрозділи ФССП займаються виконавчими провадженнями щодо організацій та осіб, включених до спеціальних реєстрів або таких, що підпадають під дію обмежувальних заходів відповідно до чинного законодавства. У межах своєї компетенції служба забезпечує примусове виконання фінансових санкцій, штрафів та інших рішень, винесених у адміністративних і кримінальних справах.

У політично мотивованих справах ФССП набуває значення інструменту економічного тиску щодо активістів, журналістів, "іноагентів" або осіб, пов'язаних із опозиційною діяльністю. Для цього використовуються штрафи, арешт рахунків, стягнення майна та обмеження виїзду за кордон

Завершальну роль у структурі прикордонного контролю виконує Прикордонна служба ФСБ Російської Федерації (ПС ФСБ РФ). Після ліквідації у 2003 році самостійної

Федеральної прикордонної служби та її включення до складу ФСБ прикордонні органи були інтегровані в загальну систему спецслужби. У результаті цього відбулося поєднання прикордонних функцій із оперативними завданнями, включно з контррозвідувальною діяльністю та інформаційним обміном у межах міжвідомчої взаємодії. Формально ПС ФСБ забезпечує контроль за перетином державного кордону та адмініструє бази даних, що використовуються для перевірки осіб під час виїзду та в'їзду. У політичному контексті прикордонний контроль використовується як інструмент обмеження мобільності. Через міжвідомчі бази даних, обмеження на виїзд, вилучення документів або додаткові перевірки в пунктах пропуску держава може перешкоджати виїзду осіб, які перебувають у полі зору силових чи адміністративних органів.

Відомство також здійснює взаємодію з іншими державними органами, включно з військовими комісаріатами та міграційними структурами, у частині обміну інформацією, необхідною для виконання законодавства щодо військового обліку, міграційного контролю та прикордонного режиму. Це дозволяє забезпечувати узгодженість дій державних інституцій у сфері контролю переміщення осіб. На міжнародному рівні прикордонні органи здійснюють співпрацю з аналогічними службами інших держав у межах чинних двосторонніх і багатосторонніх угод, зокрема щодо прикордонного режиму, обміну інформацією та процедур екстрадиції у випадках, передбачених міжнародним правом. У сукупності прикордонна служба виконує функцію первинного контролю за переміщенням осіб через державний кордон і є частиною загальної системи адміністративного, міграційного та безпекового регулювання. Вона забезпечує реалізацію державної політики у сфері прикордонної безпеки та координацію з іншими органами виконавчої влади.

Таким чином, у поєднанні з іншими елементами виконавчої та пенітенціарної системи прикордонна служба входить до загальної структури державного контролю за мобільністю населення та виконанням правових обмежень, встановлених законодавством.

Взаємодія ФСВП, ФССП та ПС ФСБ утворює замкнену систему державного примусу, в якій різні інституції виконують взаємодоповнюючі функції контролю та виконання рішень. Федеральна служба судових приставів забезпечує реалізацію фінансових і майнових стягнень, прикордонна служба здійснює контроль за переміщенням осіб через державний кордон, а пенітенціарна система відповідає за виконання судових рішень, пов'язаних із позбавленням волі.

У сукупності ці елементи формують безперервний ланцюг адміністративного та правового впливу: від накладення фінансових і юридичних обмежень до забезпечення виконання судових рішень у пенітенціарних установах. Така структура забезпечує взаємну інтеграцію різних рівнів державного контролю - майнового, міграційного та кримінально-виконавчого. У результаті формується цілісний контур правозастосування, в межах якого різні органи виконавчої влади координують свої дії для забезпечення виконання законодавства та рішень судових органів.

1.5. Репресивний цикл

Репресивний цикл у Російській Федерації функціонує як організований державний процес, у межах якого правозастосовна та каральна практика реалізується через послідовність адміністративних і процесуальних етапів – від ідеологічного маркування особи або організації до застосування відповідних кримінально-правових, майнових та пенітенціарних обмежень.

Початковий етап репресивного циклу пов'язаний із політико-адміністративним маркуванням особи або організації як потенційної загрози. У цій частині ключову роль відіграють Адміністрація президента, Міністерство юстиції та пов'язані з ними регуляторні механізми, які формують нормативні рамки й адмініструють спеціальні реєстри: «іноземних агентів», «небажаних організацій», «екстремістів та терористів» тощо. Формально такі реєстри мають правовий і обліковий характер, однак на практиці вони використовуються для обмеження фінансування, публічної діяльності, співпраці з іншими структурами та доступу до аудиторії для несистемних політичних акторів, громадських активістів, незалежних медіа або організацій громадянського суспільства. Крім того, такі статуси часто створюють підґрунтя для подальшого адміністративного або кримінального переслідування.

Наступний етап пов'язаний із залученням оперативних і слідчих органів – ФСБ, МВС та Слідчого комітету РФ. ФСБ забезпечує оперативно-розшуковий супровід, збір інформації, цифровий моніторинг, МВС виконує функції первинного затримання, документування адміністративних або кримінальних епізодів і поліцейський супровід, а Слідчий комітет перетворює зібрані матеріали на кримінальне провадження. У контексті боротьби з внутрішньою опозицією особливу роль відіграють статті про «екстремізм», державну зраду, «дискредитацію» армії, поширення «фейків» про збройні сили або участь у діяльності «небажаних» структур. Прокуратура на цьому етапі виконує не лише наглядову, а й легітимаційну функцію, забезпечуючи процесуальне оформлення обвинувачення та підтримку позиції слідства.

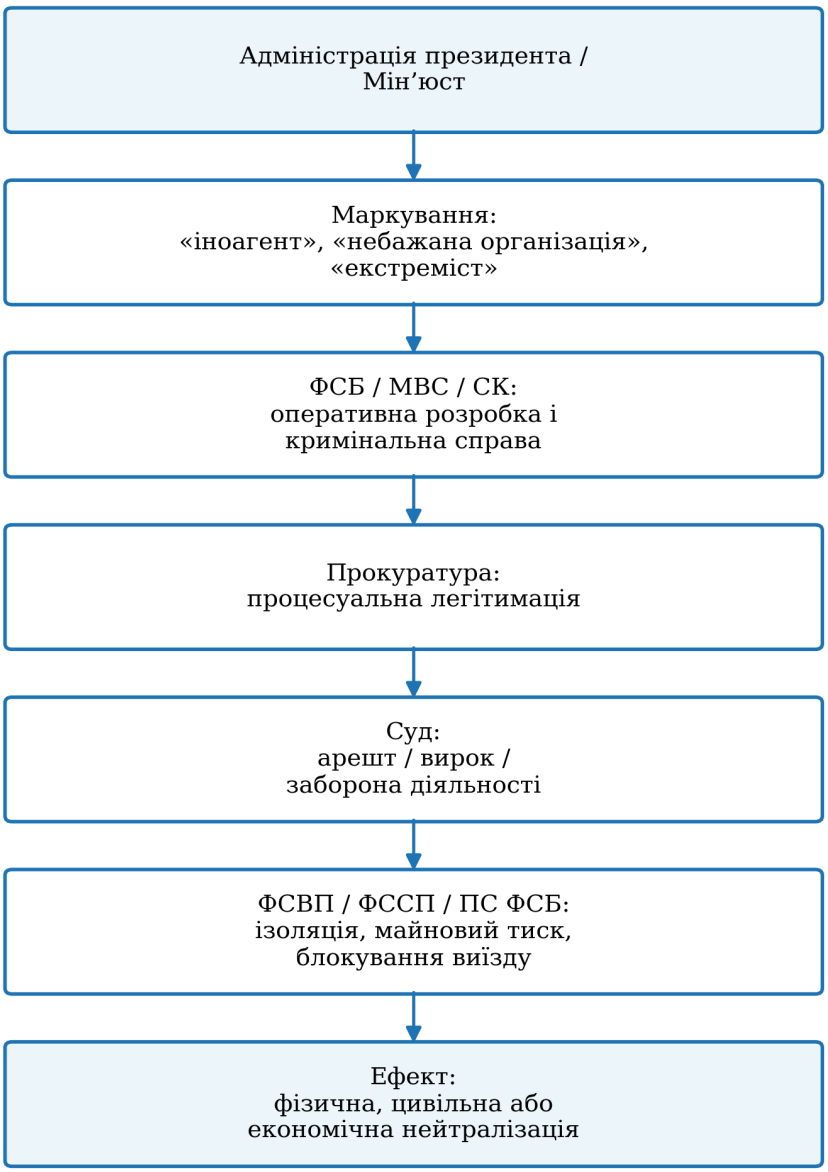
Судовий етап завершує процес юридичного оформлення переслідування. Формально судова система розглядає справи у встановленому процесуальному порядку, однак у політично або суспільно резонансних справах російський суд повністю відображає політичний контекст. Поширеною є форма закритих або частково закритих розглядів політичних справ.

Фінальний етап репресивного циклу пов'язаний із виконанням ухвалених рішень і перетворенням юридичного статусу на реальні обмеження для людини або організації. Федеральна служба виконання покарань забезпечує ізоляцію засуджених і застосування режимного контролю в пенітенціарній системі. У політичних справах це може супроводжуватися додатковим тиском через умови утримання, обмеження комунікації та дисциплінарні заходи. Федеральна служба судових приставів реалізує майновий вимір переслідування через арешт рахунків, стягнення штрафів, конфіскаційні заходи та обмеження фінансової активності. Прикордонна служба ФСБ

замикає це коло через контроль за можливістю виїзду з країни, перевірки за базами обмежень, вилучення документів або інші форми прикордонного контролю.

У сукупності ці етапи утворюють не просто послідовну систему правозастосування, а репресивний цикл, у межах якого адміністративне маркування, оперативний супровід, слідство, судовий розгляд, виконавче провадження, пенітенціарна ізоляція та прикордонний контроль взаємно підсилюють одне одного. Саме ця послідовність дозволяє державі переводити політичну нелояльність або громадянську активність у юридичні категорії правопорушення, а потім – у конкретні обмеження прав, майна, свободи пересування та фізичної свободи.

Репресивний цикл у РФ

РОЗДІЛ 2. Взаємодія, конкуренція та логіка функціонування системи

Ключовою особливістю інституційної структури карально-репресивного апарату Росії є те, що самі по собі силові, правозастосовні та адміністративні інституції не формують повноцінного механізму, який сьогодні діє в межах російської політичної системи. Ця система значною мірою була сформована особисто Володимиром Путіним як механізм, у якому практичне функціонування карально-репресивного апарату залежить від двох ключових чинників: формальних повноважень органів влади та, що є важливішим, неформальної ієрархії лояльності й доступу до президента. Незалежно від того, як у російському законодавстві прописані повноваження та логіка роботи тієї чи іншої державної інституції, саме Путін, виступаючи єдиним реальним арбітром у політичній системі Росії, визначає, яким чином ці інституції функціонують у конкретний політичний період.

У цьому контексті центральним фактором є поєднання вертикальної централізації та внутрішньої конкуренції між різними інституціями. Така модель працювала протягом десятиліть від моменту приходу Володимира Путіна до влади. Водночас останнім часом почали проявлятися ознаки того, що поточна система стикається з внутрішніми збоями, пов'язаними з надмірною персоналізацією управління, зростанням конкуренції всередині апарату та підвищенням вартості підтримання репресивної стабільності.

Цей розділ показує, що карально-репресивний апарат у сучасній Росії працює не лише як механізм контролю над опозицією та громадянським суспільством, а й як інструмент управління всією владною структурою. Відсутність жорсткої монолітності всередині правлячої системи, а також можливість застосування репресій проти представників самої політичної еліти виконують дисциплінарну функцію щодо чиновників, регіональної влади, бізнесу та силових структур. У результаті їхній статус, доступ до ресурсів і політична безпека залишаються залежними від волі єдиного арбітра - Володимира Путіна.

2.1. Централізація системи навколо президентської влади

На практиці сьогоднішня централізована система влади в Росії, у межах якої всі ключові рішення щодо внутрішньої та зовнішньої політики країни ухвалюються безпосередньо Путіним, формувалася протягом кількох десятиліть. У 2026 році архітектура російської влади постає як завершена модель персоналістської диктатури, де ключові елементи репресивної та адміністративної машини зациклені на фігурі президента. Фундамент нинішньої гіперцентралізації був закладений ще у 1990-х роках через конституційне закріплення домінування виконавчої влади та слабкість реальних механізмів інституційного стримування. Стрімкий зліт Володимира Путіна став прямим наслідком цих обставин, а його прихід до влади ознаменував перехід від хаотичної олігархічної

конкуренції 1990-х до більш впорядкованої моделі, у якій величезні політичні та економічні ресурси поступово підпорядковувалися єдиному центру сили.

Фактично цю централізацію можна розділити на два основні етапи. Перший етап - поступове формування підпорядкованої президенту вертикалі за рахунок ослаблення регіональних еліт. Ключовий ефект полягав не стільки у зміні формального статусу регіонів, скільки у зміні реального ланцюжка підзвітності. Репресивні та правоохоронні механізми на місцях дедалі менше узгоджувалися з регіональною владою й дедалі більше орієнтувалися на федеральний центр, представників президента та Адміністрацію президента. Вирішальним етапом цієї логіки стало скасування прямих виборів губернаторів і поступова ліквідація інституту виборних мерів, що змістило адміністративну структуру країни від федеративної сутності до фактично унітарної моделі, у якій регіональні еліти стали залежними від політичного та бюджетного перерозподілу федеральним центром.

Другий етап - посилення політичного контролю після протестів 2011-2012 років. На цьому етапі акцент російської влади різко змістився в бік посилення контролю над громадянським суспільством за допомогою бюрократичних і юридичних інструментів у поєднанні з вибірковими кримінальними та адміністративними переслідуваннями. Вирішальним було не лише ухвалення репресивних законів і норм, а й те, що вся кадрова політика, яка забезпечувала практичну реалізацію репресій, уже була повністю зав'язана на президенті. Саме російський президент призначав керівників силового блоку, прокурорів, а також федеральних суддів. На практиці це означало, що Путіну вже не обов'язково було особисто керувати кожною репресивною кримінальною чи адміністративною справою. Натомість він задавав загальні пріоритети, контролював кадрові ротації та визначав неформальні межі діяльності репресивного апарату в особі силових органів.

Важливо зазначити, що навіть повністю контрольована Путіним політична система, сформована до 2016 року, вочевидь не задовольняла його потребу в подальшому посиленні контролю над державою. Саме через цю призму слід розглядати створення у 2016 році Росгвардії, яка перебуває у прямому підпорядкуванні президенту. Поправки до Конституції 2020 року вивели централізацію навколо президента вже на конституційний рівень. Відтепер президент став не лише політичним центром системи, а й формальним гарантом узгодженого функціонування органів, що входять до «єдиної системи публічної влади». До цієї системи належать федеральні органи влади, органи влади суб'єктів РФ та органи місцевого самоврядування. Іншими словами, конституційна формула «єдиної системи публічної влади» юридично закріпила тенденцію, яка фактично формувалася протягом попередніх десятиліть: підпорядкування різних рівнів управління єдиному президентському центру.

Адміністрація президента в цій конструкції виконує роль стратегічного центру, який ініціює політичні цикли, координує роботу формально цивільних міністерств і забезпечує управлінське оформлення президентських рішень. Особливе місце в цій ієрархії посідає політичний блок адміністрації президента, який за С. Кирієнка перетворився на розгалужену систему політичного менеджменту. Через мережу автономних некомерційних організацій, таких як «Росія - країна можливостей», «Діалог» та Інститут розвитку інтернету, політичний блок здійснює ідеологічну

прошивку суспільства, контролює кадрові ліфти через «Школу губернаторів» і впливає на медіапростір. Це дозволяє Кремлю керувати не лише через пряме насильство силовиків, а й через корпоративні методи політичного менеджменту, створюючи шар управлінців, чия лояльність прив'язана до кураторів президентської вертикалі.

У цій системі сама роль Путіна внаслідок десятиліть його правління перетворилася на специфічний формат влади, який не можна звести лише до класичної моделі автократії. Йдеться про роль верховного арбітра, через якого проходять ключові конфлікти між силовими, бюрократичними, регіональними та економічними групами всередині Росії. Важливий парадокс полягає в тому, що така вертикаль не усуває конкуренцію еліт, а переносить її на найвищий рівень. Саме цю логіку зазвичай описують через метафору протистояння різних «башт Кремля». При цьому сам Путін традиційно не був прямим представником жодної окремої «башти», а виконує роль фактично сакралізованої фігури, яка єдина має право визначати поточну вагу тієї чи іншої внутрішньополітичної групи впливу, незалежно від того, чи належить вона до силовиків, бюрократії, регіональних еліт або економічних груп.

Як наслідок, у сучасній Росії сформувався ще один специфічний елемент політичної системи - доступ до президента, який у російському політичному жаргоні часто описують як «доступ до тіла». Це означає, що в нинішній російській системі недостатньо просто демонструвати лояльність або навіть адміністративну ефективність. Ключовим ресурсом стає фізична та політична можливість особисто доповісти Путіну про результати своєї роботи. Регулярний контакт із президентом фактично гарантує місце в найближчому контурі влади, а близькість до Путіна нерідко переважає формальний державний статус.

В результаті сам Путін не займається особистим управлінням усіма карально-репресивними чи адміністративними процесами всередині російської політичної системи. Натомість він побудував систему, у якій чиновники та наближені до президента особи постійно намагаються створювати політичні проекти, управлінські рішення або ідеологічні ініціативи, які дають їм можливість частіше демонструвати власну ефективність безпосередньо главі держави. Це можуть бути як державні та наднаціональні проєкти, так і кадрові рішення, ідеологічні кампанії або нові форми контролю над суспільством. Оскільки сама система побудована навколо автократичних механізмів управління та дедалі ширшого використання карально-репресивного апарату, значна частина таких ініціатив набуває репресивного, дисциплінарного або ідеологізованого характеру. У цій логіці просування навіть радикальних чи надмірно жорстких проєктів може конвертуватися для їхніх ініціаторів у політичну близькість до президента, додаткові бюджети, кадрові можливості та більшу вагу всередині самої системи.

Окремим аспектом подібної системи є надання влади особисто наближеним до Путіна фігурам. Одним із ключових прикладів є О. Дюмін, який керував особистою охороною Путіна, пізніше вісім років перебував на посаді губернатора Тульської області, а наразі є секретарем Державної ради Російської Федерації. Важливо, що на відміну від інших представників російської верхівки, які так чи інакше належать до певних політичних кіл або формують власні політичні клани, подібні фігури пов'язані передусім із особою президента. Це дозволяє Путіну ще більше централізувати владу щодо таких акторів.

Водночас він утримує систему в підвішеному стані, маючи можливість у будь-який момент просунути до влади тих, хто йому в цей момент до вподоби. Так підтримується загальносистемне уявлення про те, що лише постійна наближеність до президента дозволяє отримувати та утримувати владу.

Короткостроковий ефект цієї моделі є очевидним. Вона забезпечує високу швидкість консолідації, швидку передачу сигналів вниз та здатність поєднувати правові, адміністративні та силові заходи без тривалих міжвідомчих суперечок. Оскільки основні кар'єрні та ресурсні рішення зосереджені в одному центрі, система добре пристосована до виборчих кампаній, придушення протестів, територіальної дисципліни та мобілізаційних завдань. У цьому сенсі централізація підвищує керованість карально-репресивного апарату саме тому, що підпорядковує його політичній, а не правовій логіці. Але ті самі механізми створюють довгострокові ризики. По-перше, чиновники та силовики починають не вирішувати проблеми, а вгадувати сигнали зверху. По-друге, персоналістський арбітраж і боротьба за доступ до президента спотворюють зворотний зв'язок: інформація нагору подається у формі, яка краще відповідає очікуванням центру. Саме цей фактор досяг свого апогею після початку російсько-української війни.

Початок повномасштабної війни проти України у 2022 році створив певний політичний парадокс. З одного боку, відбулася ще більша президентська централізація. З іншого - ця централізація породила внутрішньополітичні проблеми, які оголили межі моделі, у якій Путін виступав арбітром між різними групами. У політичному плані війна посилила вплив силового блоку, насамперед у тій мірі, в якій він пов'язаний з особистою довірою Путіна.

Потенційно ключовим фактором, до якого призвела війна, стало прискорення мілітаризації кадрової політики. У своєму посланні до Федеральних зборів у лютому 2024 року Путін заявив, що «справжня еліта» – це ті, хто служить Росії, довівши відданість справою. Була створена спеціалізована програма «Время героев», суть якої полягає у підготовці управлінців із числа учасників та ветеранів війни. Важливо, що йдеться не про самостійне просування військових як соціальної групи, а про систему відбору та інтеграції лояльних кадрів, які отримали свої позиції за рахунок волі президента. Ще важливішим є те, що просування таких кадрів у регіонах потенційно створює протистояння між сталою системною бюрократією та новими, певною мірою антисистемними, але персонально орієнтованими на Путіна військовими управлінцями.

Свою проблему створює і той факт, що Путін, залишаючись основою системи, передав регіонам та окремим відомствам завдання самостійного вирішення соціальних і фінансових наслідків війни, не надавши при цьому простору для справді самостійних ініціатив. Як і раніше, санкціонованою вважається лише та діяльність, яка відповідає очікуванням центру та правильно відображає актуальну позицію президента.

Разом із цим сама війна перші кілька років не демонструвала проблем у стабільності актуальної російської політичної системи. Ситуація почала змінюватися з початком 2026 року, коли Путін почав ухвалювати внутрішньополітичні рішення, які очевидно мали бути негативно сприйняті не лише суспільством, а й лояльною цивільною бюрократією. Одним із таких напрямів стали радикальні кроки щодо обмеження інтернету в Росії з

перспективою його повного блокування в межах так званої суверенізації інтернету. Хоча ця стратегія розвивалася протягом кількох років, раніше російська влада намагалася діяти поступово, без різкої радикалізації. Потенційною причиною цього було те, що Путін імовірно враховував позицію представників цивільного бюрократичного апарату.

Дії російського президента у 2026 році дають підстави припускати, що він дедалі більше дослухається саме до представників силового апарату, схильних до радикальних рішень, спрямованих на посилення репресивної системи всередині Росії. Це означає, що станом на травень 2026 року саме представники силового апарату потенційно перебувають у фарватері впливу на рішення, які ухвалює Путін. Як наслідок, така ситуація фактично починає ламати модель Путіна як верховного арбітра політичної системи, у якій доступ до нього мали як представники силового, так і цивільного апаратів, а сам президент урівноважував обидві сторони.

У результаті протягом останніх місяців у російській політичній системі спостерігається майже відкритий конфлікт між силовим та цивільним блоками, який у публічному середовищі проявляється через арешти та кримінальні справи проти людей, наближених до тих чи інших високопоставлених представників цивільного апарату. При цьому ще одним із ключових механізмів централізації влади Путіна є повноцінне нівелювання будь-якої реальної координації між різними структурами. Будь-яка реальна влада та ключові політичні рішення залишаються зав'язаними на Путіні. Відповідно, вирішення конфліктів між різними структурами також відбувається насамперед через президента.

2.2. Координація та конкуренція між репресивними інституціями

Як уже було зазначено, російська репресивна система не є монолітним блоком, у межах якого всі інституції автоматично та безконфліктно взаємодіють для виконання жорстко поставлених функцій політичного центру. Натомість спостерігається формат одночасної координації та конкуренції всередині самого репресивного апарату Росії. Ці процеси не суперечать один одному. Координація забезпечується єдиним президентським центром, неформальними сигналами, а також спільною інфраструктурою реєстрів, блокувань і правових режимів. Конкуренція ж виникає насамперед навколо доступу до політичного центру, а з нього - боротьби за ресурси, статус та можливість контролювати фінансові потоки.

Це означає, що важлива частина репресивного апарату Росії, а саме силові структури, не є єдиною командою. Кожна структура представляє власні відомчі інтереси та протистоїть іншим, а всередині кожної структури існують власні конкуруючі групи та клани. Водночас усі вони залишаються включеними у спільну вертикаль, у якій Путін десятиліттями використовував розділення, взаємний контроль і роль верховного арбітра як спосіб збереження керованості системи без надмірного посилення одного центру сили над іншими.

Центральним гравцем у цій архітектурі залишається ФСБ, яка поступово закріпила за собою статус одного з ключових супервідомств російської політичної системи. Її повноваження виходять далеко за межі класичної контррозвідки та охоплюють цифровий контроль, економічну безпеку, прикордонний режим, політичні справи й участь у чистках всередині інших структур. Водночас експансія ФСБ неминуче створює зони напруженості з іншими інституціями, зокрема зі Слідчим комітетом РФ, який у політичній логіці режиму виконує функцію вибіркового слідчого інструмента для резонансних справ, антикорупційних кампаній і тиску на еліти. Росгвардія, зі свого боку, виступає фізичним гарантом внутрішньої стабільності режиму, маючи можливість масштабного застосування сили всередині країни. Таким чином, ФСБ, Слідчий комітет і Росгвардія не дублюють одне одного повністю, але постійно перетинаються у боротьбі за статус, бюджети та роль «найкориснішого» інструмента захисту режиму.

Сам процес координації між репресивними інституціями на практиці працює через послідовний репресивний цикл. Спершу формується категорія «загроз»: екстремізм, тероризм, «іноземний вплив», «дискредитація армії/влади», «фейки», «загроза державній безпеці». Далі йдуть оперативна фіксація та первинний тиск, потім адміністративне або кримінальне провадження, прокурорський супровід, судове оформлення, покарання та післясудове посилення санкцій проти конкретної фізичної чи юридичної особи через реєстри, блокування, обмеження можливості працювати за певною професією, здобувати освіту або здійснювати фінансові операції.

Координація в цьому випадку має переважно інфраструктурний характер. Наприклад, Мін'юст веде реєстр «іноземних агентів», Генпрокуратура ухвалює рішення про «небажаність» діяльності певної організації та надсилає вимоги до Роскомнадзору. Роскомнадзор, своєю чергою, веде єдиний реєстр забороненої інформації та визначає порядок взаємодії з провайдерами й операторами зв'язку. Росфінмоніторинг формує перелік осіб, причетних до «екстремістської діяльності» або «тероризму», і доводить відповідні рішення до організацій, що працюють із фінансовими операціями. Це означає, що координація будується через стандартизовані канали передачі санкцій від одного відомства до іншого.

Саме тому політична система в Росії не потребує постійного функціонування у форматі видимого єдиного репресивного штабу. Достатньо політичних сигналів з боку президента та визначення загальних пріоритетів на поточному етапі, таких як боротьба з «екстремізмом», «іноземним впливом» або «дискредитацією армії». Далі різні інституції самостійно вбудовують ці сигнали у власні практики, юридичні процедури та репресивні кампанії.

Після 2022 року цей міжвідомчий механізм поширився на антивоєнну сферу. У березні 2022 року російська влада пов'язала масове адміністративне переслідування з можливістю подальшого кримінального покарання. Спочатку на особу накладається штраф або застосовується арешт за «дискредитацію», а потім може відкриватися кримінальна справа за повторність. При цьому у разі так званих «тяжких наслідків» кримінальну справу можуть порушити й без попереднього адміністративного розгляду.

Попри ефективність цієї структури, в її основі зберігається повноцінна конкуренція між репресивними інститутами. Як уже було зазначено, через боротьбу за доступ до

президента та його прихильність структури конкурують за бюджети, повноваження і статус. Вони також конкурують за гучні справи, адже резонансне політичне затримання, розкриття «терористичних» мереж або демонстрація захисту режиму підвищують політичну цінність відомства. Таким чином, вони домагаються прямого або непрямого доступу до президентського центру.

Однак ця конкуренція не має стримуючого ефекту. Причина в тому, що всередині режиму немає інституційно сильного незалежного арбітра, здатного винагороджувати за поміркованість або карати за надмірну жорсткість. Навпаки, система в особі Путіна винагороджує ініціативність, але лише таку, яка відповідає поточним політичним ідеям президента. З роками ці ідеї ставали дедалі радикальнішими, що призводило до радикалізації всього репресивного апарату навіть без наявності формального загальнодержавного наказу. Таким чином, у Росії постійно розмиваються межі допустимого. Оскільки політична лояльність у сучасній російській системі вимірюється демонстративною корисністю президенту, відомства постійно розширюють тлумачення поняття «загрози» та пропонують нові методи і приводи для репресій.

Повномасштабна війна проти України лише інтенсифікувала ці процеси. У військовій сфері зросла політична вага силовиків та пов'язаних із ними бюджетних потоків. Загальні номінальні видатки Росії на армію та силові структури в рублях зросли майже в чотири рази. ФСБ зберегла своє унікальне інституційне становище та отримала можливість брати участь навіть у чистках всередині еліти, зокрема у збройних силах, хоча до війни Путін не допускав настільки відкритого втручання силових структур у деякі сфери внутрішньоелітного балансу. Крім того, війна призвела до розширення простору для відомчої репресивної ініціативи всередині централізованої системи.

Водночас координація зусиль відомств часто виявляється неефективною в умовах реальних криз. Війна в Україні та терористичні акти всередині РФ продемонстрували, що надмірна увага силовиків до придушення внутрішнього інакодумства, боротьби за ренту та демонстрації лояльності може супроводжуватися деградацією реальних розвідувальних і превентивних спроможностей. Кремль змушений компенсувати цю інституційну негнучкість залученням цивільних політичних менеджерів та ідеологів з Адміністрації президента. Саме тому політичний блок Кирієнка, мережа АНО, цифрові платформи і проєкти ідеологічної цензури стають важливим доповненням до грубих методів ФСБ та інших силових структур.

Саме так конкуренція за статус перетворюється на виробництво все нових репресивних наказів і практик: від справ проти опозиції та антивоєнних росіян до кампаній проти ЛГБТ, мігрантів, західної культури та несистемної ідеології. За цією ж логікою після початку війни розгортаються й актуальні репресії проти еліт. Постійні звинувачення в корупції зручні саме тому, що їх можна висунути майже будь-якому управлінцю, а їхня публічна демонстрація водночас створює ефект постійного та наростаючого протистояння між силовим апаратом і політико-економічною бюрократією з чиновниками середньої та високої ланки.

2.3. Репресії як інструмент управління елітами

Репресії проти представників російської еліти з моменту приходу Володимира Путіна до влади залишалися інструментом, який існував радше як потенційна можливість, ніж як систематична практика. Вони застосовувалися вибірково й нерегулярно. Причина полягала в тому, що російська бюрократія, силовий апарат і бізнес-еліти були пов'язані між собою через бюджети, доступ до ресурсів та розподіл сфер впливу. Аморфний стан, у якому тривалий час перебувала російська політична система, не вимагав жорсткого та масового застосування репресій проти власних еліт. До того ж сам Путін до початку повномасштабної війни не демонстрував системного бажання йти на конфлікти з власними підлеглими лише для того, щоб підтримувати жорсткий контроль над величезним апаратом чиновників по всій країні. До 2022 року система загалом залишалася стабільною і не демонструвала ознак відкритого невдоволення Кремлем з боку еліт.

Після початку повномасштабної війни та введення жорстких санкцій тиск на російську еліту різко зріс. У першу чергу під удар потрапили чиновники та менеджери з цивільним минулим - економісти, фінансисти, колишні бізнесмени, а також регіональні та військові керівники. У більшості таких випадків звинувачення формулюються стандартно: корупція, шахрайство або зловживання повноваженнями. Однак політичний підтекст цих справ є очевидним. Наприклад, після провалів на Курському напрямку силовики порушили кримінальні справи проти губернатора Курської області та його підлеглих, а віце-губернатора Бєлгородської області та низку інших чиновників звинуватили у розтратах на будівництві фортифікаційних споруд під назвою «Зуби дракона».

В умовах стратегічної невизначеності та зовнішньої ізоляції Кремль дедалі частіше відмовляється від традиційних методів кооптації на користь репресивного залякування власної еліти. Репресивна модель управління поступово еволюціонувала від вибіркового адміністративного тиску до системнішого механізму «релоялізації» правлячого класу. Реальна влада дедалі більше переміщується за межі формальних державних інституцій, що призводить до деградації міністерств і регіональних урядів до рівня технічних виконавців, позбавлених політичної суб'єктності. Ця трансформація супроводжується заміною частини «старої гвардії» на молодших технократів і управлінців, які не мають власної політичної ваги та особистої історії стосунків із лідером, що робить їх зручнішими об'єктами контролю.

Окремим проявом цієї "атмосфери страху" стали повідомлення про загадкові смерті високопосадовців, офіцерів розвідки та топ менеджерів оборонного сектору. У політичному сенсі такі випадки створюють ефект внутрішньої чистки навіть за межами відкритих судових процесів. Спецслужби, зокрема ФСБ, у цій логіці дедалі більше перебирають на себе функції політичної поліції, адаптованої до реалій XXI століття: їхнім завданням стає не лише боротьба з інакодумством, а й усунення ознак подвійної лояльності всередині елітного контуру.

Також були розпочаті великі процеси деприватизації та рейдерства активів у «незручних» для Кремля бізнесменів або тих, хто виїхав з Росії після 2022 року. Держава почала відбирати підприємства у власників із подвійним громадянством або іншим паспортом, фактично вимагаючи «повернути капітали» до Росії під загрозою втрати власності. Таким методом Кремль намагається перетворити великий бізнес на ще більш залежну частину політичної системи. Протягом останніх років держава проводить кампанію «насильницької зміни» власників стратегічних і просто великих активів, які переходять до рук осіб та структур, більш лояльних до режиму.

До середини 2025 року, за оцінками адвокатського бюро NSP, до державного бюджету було перераховано близько 4 трлн рублів підприємницьких активів. Звичайними жертвами таких процесів стали «опозиційно налаштовані» бізнесмени, а також ті, хто емігрував або мав ознаки недостатньої лояльності до Кремля. Окремим правовим напрямом стало розширення практики перегляду приватизаційних і майнових угод минулих десятиліть. Унаслідок хвилі таких позовів і вилучень активів російський бізнес почав вимагати правової визначеності, а влада була змушена обговорювати обмеження строків для перегляду приватизації, принаймні на рівні законодавчих ініціатив.

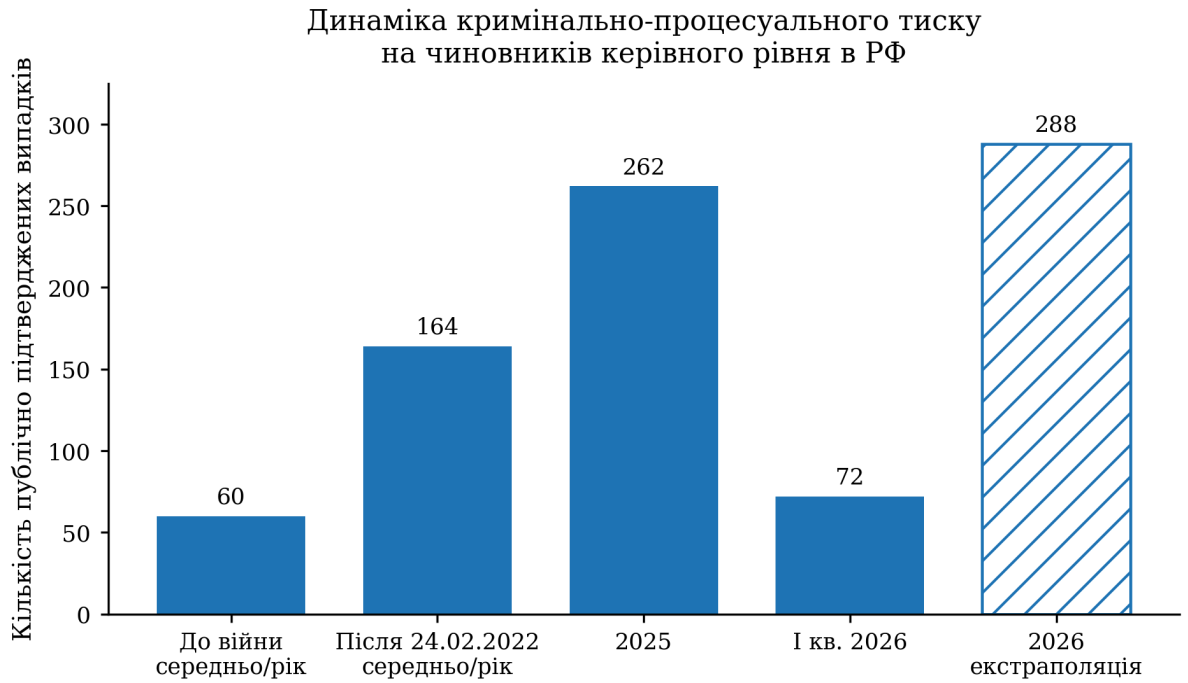
Від цього виграють насамперед компанії тих, хто зараз перебуває найближче до Путіна. Йдеться про його найближче оточення: Ротенбергів, Ковальчуків, а також родини силовиків, таких як Патрушеви та Кадирови. Тобто про ті групи, для яких падіння особистої влади Путіна автоматично означатиме втрату власної влади, активів і гарантій безпеки. У цьому сенсі економічні репресії виконують не лише фіскальну чи антикорупційну функцію, а й функцію перерозподілу власності на користь найбільш лояльних і залежних від президента груп.

Регіональні чиновники та губернатори також опинилися в центрі репресій. Приблизно з літа 2025 року спостерігається систематична робота силового апарату проти бюрократії середньої ланки. Йдеться про затримання та арешти віце-губернаторів, голів адміністрацій і навіть мерів невеликих міст. У липні-серпні 2025 року під варту потрапили екс-губернатор Тамбовської області М. Єгоров і колишній віцегубернатор Челябінської області О. Богашев. У червні того ж року заарештували мера Красноярська В. Логінова. Водночас у цей період затримали низку високопосадовців із Володимирської та Новгородської областей. Однією з найрезонансніших подій стало «самогубство» колишнього губернатора Курської області та ексміністра транспорту РФ Р. Старовойта, яке відбулося на тлі розслідувань розкрадань оборонного бюджету Курської області.

Таким чином, стратегія взаємодії між владою та елітою за схемою лояльності в обмін на стабільність фактично припинила своє існування саме після початку повномасштабної війни проти України. При цьому йдеться як про доволі очікувані репресії проти цивільного апарату, зокрема бюрократії середньої ланки, так і про тиск проти тих, хто десятиліттями вважався фактично недоторканним через свою наближеність особисто до Путіна.

Однією з таких кампаній став масштабний «розгром» клану колишнього міністра оборони С. Шойгу. Фактично це стало подією майже безпрецедентного масштабу в сучасній історії Росії. З весни 2024 року за короткий період було заарештовано та

усунено з посад кілька десятків високопоставлених військових і пов'язаних із ними підрядників, зокрема колишніх заступників міністра оборони. Арешт екс-заступника міністра Т. Іванова спричинив ланцюгову реакцію. Незабаром затримали директора «Воєнторгу», начальника цифровізації Міноборони, будівельників оборонних комплексів та підрядників з оточення Іванова і Шойгу. Подібні чистки вперше торкнулися настільки масштабних груп.

Примітка: графік відображає нижню межу, а не повний державний реєстр

Динаміка кримінального переслідування представників російської управлінської еліти підтверджує, що після початку повномасштабної війни репресивний тиск на апарат різко посилився. За підрахунком «Новой газеты Европа», за роки війни кримінальні справи були відкриті проти 697 федеральних і регіональних чиновників керівного рівня. При цьому середньорічна кількість таких справ зросла з приблизно 60 випадків на рік до повномасштабного вторгнення до 164 після його початку. Окремо показово, що у 2025 році було зафіксовано 262 такі випадки, а за перший квартал 2026 року – вже 72, що дає підстави говорити про збереження або навіть подальше зростання інтенсивності кримінально-силового тиску

Ці процеси також відображають глибший розкол між старими силовими мережами, які контролюють стратегічні ресурси, та новішими групами всередині силового апарату, які прагнуть перерозподілу активів через інструменти внутрішнього тиску та кримінальних справ. Дефіцит ресурсів, закриття зовнішніх ринків і залежність від воєнних бюджетів перетворюють внутрішньоелітну конкуренцію на гру з нульовою сумою, у якій посилення однієї групи може сприйматися як пряма загроза для іншої. Це знижує

здатність держави адекватно реагувати на кризові виклики і посилює внутрішню недовіру.

Найбільш очевидним висновком є те, що радикалізація дій російської влади проти власної еліти значною мірою стала реакцією Путіна на "заколот Є. Пригожина" влітку 2023 року. Після цього Кремль почав утримувати російську еліту в стані постійної напруги, за якого навіть демонстративна лояльність більше не гарантує захисту від репресій. Це створює атмосферу страху всередині бюрократичного апарату і в середньостроковій перспективі може підривати авторитет Путіна як гаранта безпеки та верховного арбітра системи.

З початку 2026 року ця тенденція лише посилилася на тлі загального розширення карально-репресивного апарату. Йдеться, зокрема, про подальше обмеження вільного інтернету в Росії та потенційну підготовку адміністративного переслідування за використання сервісів обходу блокувань, зокрема VPN. Така радикалізація, з огляду на попередню обережність Путіна в подібних питаннях, може свідчити про посилення впливу силового блоку на ухвалення президентських рішень.

У цьому контексті подальше загострення внутрішньополітичної ситуації в Росії може супроводжуватися інтенсифікацією репресій проти цивільних представників еліти. Як наслідок, зростає ризик поглиблення вже наявного конфлікту між силовим і цивільним апаратами, що потенційно послаблює саму роль Путіна як арбітра між різними групами всередині системи. Репресії в такій конфігурації перетворюються на головний клей системи, але одночасно стають фактором її дестабілізації: страх перед чистками підриває інституційну пам'ять держави, демотивує середню ланку бюрократії та готує ґрунт для каскадних збоїв у разі ослаблення особистої влади президента.

РОЗДІЛ 3. Вплив карального апарату на опозицію та перспективи політичної трансформації

Російський карально-репресивний апарат традиційно сформувався передусім як інструмент боротьби з внутрішньою опозицією. Фактично основний каркас репресій, які сьогодні застосовує російська влада, був створений задовго до початку повномасштабного вторгнення в Україну. Після протестів 2011-2012 років влада послідовно вибудовувала механізм репресивного контролю: закон про «іноземних агентів» 2012 року, систематичне посилення правил роботи для ЗМІ, закон про «небажані організації» 2015 року, розширення поняття «іноземного впливу», а у 2021 році – визнання структур Олексія Навального екстремістськими. Однак якщо до початку повномасштабної війни цей апарат переважно працював проти окремих критиків режиму та організованих опозиційних структур, то після 2022 року він перейшов до моделі боротьби з будь-якою, навіть мінімальною, незгодою з політикою Кремля. У цьому сенсі війна проти України стала ключовим виправданням для репресивної радикалізації.

3.1. Каральний апарат як інструмент структурного контролю над опозицією

Актуальний стан російської карально-репресивної системи полягає в тому, що після початку повномасштабної війни проти України російська влада налагодила інструменти системного переналаштування всього політичного поля. У межах цієї моделі будь-яка дія, несумісна з баченням Кремля, така як несистемна політична координація, фінансування, публічний виступ, правовий захист або навіть символічна солідарність може стати підставою для адміністративного або кримінального переслідування. Так, станом на квітень 2026 року ООН вже зафіксувала понад 343 «небажаних» організацій, понад 1173 організації та особи в реєстрі «іноземних агентів», а також 830 організацій і більше 20 тисяч осіб у переліках «терористів та екстремістів».

Сам інструментарій російської репресивної системи доволі прямий для систематизації, її можна розділити за рядом функцій:

- Каральна, в рамках якої держава карає за вже вчинену дію.
- Превентивна, а саме демонстративні затримання, публічні процеси та різноманітні репресивні реєстри
- Інфраструктурна, через визнання організацій «екстремістськими» чи «небажаними», що своєю чергою руйнує можливість мінімальної побудови організованої діяльності, зв'язків з регіонами чи іншого функціоналу.

Як уже зазначалося, ця модель не з'явилася у 2022 році. Після протестів 2011–2012 років російська влада заклала правовий каркас репресивного контролю. Однак саме після початку повномасштабної війни репресивний апарат був оформлений у повноцінну дієву структуру, яка практично нівелює можливості несистемної опозиційної діяльності навіть на мінімальному рівні. Було запроваджено кримінальну відповідальність за «фейки» щодо армії, «дискредитацію» та заклики до санкцій, а самі ці норми фактично заборонили будь-яку публічну критику війни. З 24 лютого 2022 року по 17 лютого 2025 року «ОВД-Инфо» зафіксувало понад 20 тисяч затримань за антивоєнну позицію. Лише у 2022 році на публічних антивоєнних акціях проєкт задокументував понад 18 900 затримань. При цьому річний огляд «ОВД-Инфо» за 2025 рік підкреслює, що хоча кількість нових справ у 2025 році зменшилася, середній термін у політичних справах зріс із шести років у 2021 році до восьми років, а сама структура репресій стала менш прозорою.

Для розуміння того, як російська влада створила саме структурний контроль над потенційною опозицією після початку повномасштабного вторгнення, необхідно враховувати один ключовий фактор. Під «структурним контролем» слід розуміти не просто переслідування окремих лідерів, а зміну всього середовища, у якому може існувати опозиційна діяльність. Одним із важливих елементів цієї системи став закон від 15 травня 2024 року, який заборонив «іноагентам» брати участь у виборах усіх рівнів, бути спостерігачами, а також передбачив дострокове припинення повноважень уже обраних осіб, якщо вони залишаються в реєстрі. Таким чином, Кремль одночасно запровадив механізм недопуску нелояльних владі осіб до виборів і створив додатковий інструмент тиску всередині самої системи через загрозу оголошення «іноагентом» будь-якого депутата або чиновника, який мінімально виступить проти політики Кремля. Якщо до початку війни проти України російська опозиція ще мала формальні юридичні можливості брати участь у виборах на окремих рівнях і зберігати певну присутність у російській «політиці», то після запровадження цього закону така можливість фактично зникла. Freedom House зафіксував, що на регіональних виборах 2025 року «справжніх» опозиційних кандидатів вже не допускали.

Наступним очевидним фактом є те, що після 2022 року російська репресивна політика дедалі частіше спрямовується не проти окремих осіб, а проти цілих структур громадянського суспільства, які раніше складали базис демократичного суспільства в РФ. При цьому особливо жорсткої подібна політика стала саме протягом останнього року. Так, у травні 2025 року була оголошена «небажаною організацією» Amnesty International, у листопаді 2025 року аналогічний статус отримав Human Rights Watch, у березні 2026 року Верховний суд визнав Антивоєнний комітет Росії «терористичною організацією», а у червні 2026 року проекти «ОВД-Инфо» та «Мемориал» були визнані «екстремістськими та терористичними організаціями».

Ще одним чинником став перехід репресивного апарату у бік боротьби з будь-якими елементами, які хоч якимось чином були чи є дотичними до опозиційних рухів всередині Росії. Так, у січні 2025 року трьох адвокатів Олексія Навального засудили до тюремного ув'язнення на строк від 3,5 до 5,5 років за звинуваченням у участі в

«екстремістському угрупованні», а у квітні 2025 року чотири журналісти отримали по 5,5 року за ймовірну роботу для каналів, пов'язаних із ФБК. Це свідчить про те, що тепер об'єктом репресій дедалі частіше стають не лише політики й публічні особи, а й люди, які професійно, юридично, медійно або організаційно пов'язані з їхньою діяльністю. Важливість цього процесу полягає у тому, що таким чином Кремль не лише блокує діяльність уже наявної опозиції, а й звужує простір для майбутньої політичної самоорганізації. Це означає, що навіть у разі мінімального відходу від політичної лінії будь-якого російського політика чи суспільного діяча, які сьогодні перебувають у "системному" становищі, усі ті, хто обслуговує його організаційні спроможності чи медійну діяльність відразу припинять відповідну співпраці через страх за власне майбутнє. Таким чином Кремль структурував та цементував сам фактор страху політизованого кола не лише за свої вислови чи позицію, але й за позицію всіх росіян зі свого робочого кола.

Паралельно відбувається звуження медійного та цифрового простору для опозиційної думки. У 2025 році Human Rights Watch зафіксувала, що після початку повномасштабної війни російська влада подвоїла зусилля щодо онлайн-цензури, блокування, уповільнення роботи платформ та відключення інтернету. Те саме стосується блокування Signal, Viber та Discord, а також посиленого спостереження за критикою влади в інтернеті.

Особливо важливим фактором структуризації репресій стало те, що після початку війни російська влада різко збільшила ціну за будь-яку опозиційну дію в контексті індивідуальної особи. І мова йде не лише про загрозу ув'язнення чи адміністративного штрафу. Так, згаданий закон 2024 року зобов'язав «іноагентів» перераховувати доходи від оренди, продажу майна, дивідендів, вкладів та інтелектуальної діяльності на спеціальні рублеві рахунки, доступ до яких можливий лише після виключення з реєстру. А, наприклад, внесення росіянина до переліку «екстремістів і терористів» дозволяє Росфінмоніторингу заморожувати його банківські рахунки. Це означає що відтепер будь-яке публічне вираження опозиційної позиції може призводити до такого рівня правового, фінансового й професійного тиску, який істотно ускладнює подальше життя людини в РФ.

Репресивний апарат також почав активно поширюватися на соціальні інститути, які раніше частіше розглядалися як місце формування майбутньої опозиції та опозиційних поглядів. Дослідження "ОВД-Инфо" та студентського видання «Гроза» за 2025 рік показало, що після початку війни адміністрації вишів активніше почали втручатися в політичну активність студентів і викладачів, змінювати правила студентського самоврядування, а також заохочувати доноси. З 2022 по 2025 роки 21 організація, пов'язана з академічним середовищем, була визнана «небажаною», 10 – «іноагентами», а щонайменше 71 викладач і науковець потрапили до реєстру «іноагентів».

Усі описані методи хоча й не призвели до повного знищення російської опозиції як фактору, але кардинально змінили форму її існування та діяльності. На сьогоднішній

день масові вуличні протести, відкрита антивоєнна агітація, участь опозиційних діячів у виборах, створення регіональних організацій і відкрите фінансування політичних структур стали майже неможливими або пов'язаними з надзвичайно високими ризиками. І хоча незалежні ЗМІ та розслідувальні проекти в еміграції продовжують свою діяльність, в самій Росії та за її межами російська опозиція перебуває у фрагментованому виді та втратила більшість легальних інструментів прямого впливу на внутрішньополітичні процеси.

3.2. Поточний стан опозиційного поля в РФ

Як вже було зазначено, розпочата у 2022 році війна стала головним чинником повної та радикальної перебудови усього формату діяльності опозиції в Росії. Через те, що російський режим різко звузив простір легальної політики, посилив кримінальне та адміністративне переслідування за антивоєнну позицію, значна частина опозиції, журналістики та правозахисту перейшла в еміграцію або в напівпідпільні форми роботи. Еміграція стала основною стратегією виживання. Таким чином сучасне опозиційне поле в Росії включає в себе не лише публічних політиків, а й політв'язнів, емігрантські коаліції, антивоєнні та громадянські мережі, незалежні медіа, правозахисні інфраструктури, регіональні та національні ініціативи. Через різке посилення репресивного апарату та масштабну еміграцію опозиція майже повністю втратила легальну внутрішньополітичну присутність, хоча зберігає цифрову, медійну, правозахисну та емігрантську інфраструктуру

Цифровий простір став головним каналом продовження політичної та медійної діяльності. Незалежні медіа та опозиційні проекти перенесли центр активності на YouTube, Telegram, дзеркала сайтів, розсилки, подкасти, власні додатки. Ця модель продемонструвала здатність забезпечувати збереження частини політичної та медійної присутності опозиції. Проект Re:Russia оцінює російськомовний опозиційний YouTube як простір приблизно зі 130 каналів із загальною кількістю підписників приблизно 110 млн. Ядро аудиторії Re:Russia оцінює приблизно в 10 млн осіб, ще близько 10 млн - периферійна аудиторія. Фактично саме цифрові платформи продовжують бути тим ключовим простором, де опозиція зберігає помітну цифрову присутність попри фактичне знищення легальних політичних каналів. Telegram-канали, YouTube-проекти, незалежні медіа в еміграції, закриті чати, VPN-інфраструктура, правозахисні бази даних та мережі взаємодопомоги формують базис сучасного обличчя російської несистемної опозиції. Її функції змістилися від прямої боротьби за владу до збереження альтернативної публічності, документування злочинів режиму, підтримки політичних в'язнів, міжнародної адвокації, цифрової мобілізації та роботи з локальним соціальним невдоволенням всередині РФ.

Так, однією з форм адаптації став перехід частини опозиційного середовища від безпосередньої політичної діяльності до правозахисної, юридичної та гуманітарної сфер. Подібна діяльність стала ще й каналом міжнародної адвокації.

Однією з головних форм внутрішньої адаптації стали локальні кампанії, які формально не пов'язані з політикою чи опозиційним рухом. Найбільш показовим прикладом після 2022 року стали протести в Башкортостані у січні 2024 року, пов'язані з вироком Фаїлю Алсинову. Вони поєднали локальне невдоволення населення навколо екологічного конфлікту щодо видобутку ресурсів, захисту башкирської мови та культури, регіональну образу на місцеву владу й протест проти репресивного правозастосування. Дані протести продемонстрували, що в регіонах зберігаються спільноти, здатні до швидкої мобілізації навколо конкретного символу несправедливості. У цьому сенсі після 2022 року локальний протест дедалі частіше набуває не політичної, а соціальної форми. Наприклад, протести дружин і матерів мобілізованих росіян. Їхні вимоги можуть звучати як прохання про ротацію, повернення чоловіків або дотримання строків служби, але політичний сенс таких акцій полягає в тому, що вони руйнують образ повної суспільної згоди з війною. У червні 2024 року група дружин мобілізованих вийшла до будівлі Міністерства оборони з вимогою повернути чоловіків із фронту та встановити чіткі обмеження строків перебування на війні. Такі протести не були масовими у загальнонаціональному масштабі, але вони мали непропорційно високу політичну вагу, оскільки руйнували офіційний образ повної суспільної згоди з війною.

На практиці актуальне російське опозиційне поле виглядає наступним чином:

Проекти на основі політичної спадщини Навального та ФБК. ФБК після 2024 року не зник, але кардинально змінив форму існування. Фонд значною мірою змістив центр активності в бік медійної, розслідувальної та міжнародно-адвокаційної роботи. Команда зберегла великі YouTube- та Telegram-канали, а в 2025 році разом із «Репортерами без кордонів» та Юлією Навальною запустила супутниковий телеканал «Россия будущего». Продовжується робота експертного форуму «Платформа России будущего». Разом із цим їх проблемою залишається внутрішня легітимація, посилення суперечок з іншими сегментами опозиції, а також загальне зниження авторитету серед російської опозиційної аудиторії. Тим не менш, ФБК залишається одним із провідних опозиційних рухів.

Незалежні ЗМІ та правозахисні організації. Згідно з інформацією JX Fund російська опозиційна сфера налічує щонайменше 63 активні незалежні російські медіа проекти, які переїхали до понад 25 країн, сформувавши найбільшу у світі спільноту емігрантів-журналістів. Фактично, саме незалежні медіа стали однією з найстійкіших частин емігрантського та опозиційного поля після 2022 року. В даному контексті виділяються й правозахисні організації. Серед них найбільш суттєвими виступають "ОВД-Инфо" та «Мемориал», які займаються роботою з даними та експертизою, спільно з допомогою політв'язням.

Політичні в'язні та моральні авторитети. Одним з важливих полюсів російської опозиції є ті політики, які залишилися в Росії або перебувають у в'язниці. Олексій Горинов є одним із помітних прикладів політичних в'язнів, чия справа має символічне значення для антивоєнного сегмента російського суспільства. Лев Шлосберг після 2022 року залишався одним із небагатьох систематично антивоєнних голосів усередині країни, проте у грудні 2025 року він був заарештований за «фейки про російську

армію» та наразі перебуває в СІЗО. До того ж, згідно зі статистики "ОВД-Инфо", на момент червня 2026 року 2183 осіб в Росії перебувають у в'язниці з політичних мотивів.

Емігрантські політичні платформи. Найпомітнішими емігрантськими політичними форматами стали «Антивоенный комитет России», який від самого початку об'єднував різнорідних емігрантських діячів навколо антивоєнного та анти-путінського порядку денного; «Форум свободной России», як майданчик консолідації та обговорення; різні форуми та саміти за участю опозиціонерів; а на початку 2026 року – ще й нова платформа діалогу ПАРЄ з російськими демократичними силами, яка створила інституційний канал зв'язку. Проблемою є те, що опозиційне емігрантське середовище не є монолітним у своїх політичних позиціях. Так, одні представляють ліберально-демократичний і загальноросійський дискурс, орієнтований на зміну режиму та демократизацію, а інші – на національно-регіональний та деколоніальний, до якого відноситься Форум вільних народів ПостРосії.

Фактично однією з основних проблем сьогоднішньої російської опозиції є відсутність елементу лідерства. У цьому контексті смерть Олексія Навального в колонії в лютому 2024 року призвело до втрати найбільш впізнаваного й організаційно спроможного опозиційного політика. Як результат, протягом двох років російська опозиція так і не змогла об'єднатися навколо нової публічної фігури, яка б могла виражати їх спільні інтереси. Після обміну ув'язненими 1 серпня 2024 року в еміграції з'явилися Ілля Яшин, Володимир Кара-Мурза, Андрій Пивоваров та Олег Орлов. Сам факт обміну цих фігур суттєво підвищив міжнародну видимість російської опозиції. Але обмін не вирішив проблему лідерства. Навпаки, в опозиційному середовищі фактично виникла ситуація наявності "багатьох лідерів" без єдиного центру.

Як вже було зазначено, чи не ключовою проблемою російської опозиції залишається фрагментованість та внутрішні конфлікти, які роками не вирішуються. Найбільш показовим в цьому випадку є кейс Берлінської декларації російських демократичних сил, яка вимагає виведення військ з усіх окупованих територій, відновлення міжнародно визнаних кордонів, суду над військовими злочинцями та компенсацій жертвам агресії. Так, ФБК відмовилося підписувати цей документ, як і Ілля Яшин.

3.3 Перспективи політичної трансформації в умовах репресивного контролю

З огляду на проаналізовану інформацію, станом на весну 2026 року простір для легальних демократичних перетворень у Росії залишається вкрай обмеженим. Від початку повномасштабного вторгнення російська влада щороку посилює репресивний апарат. Це означає, що в короткостроковій і потенційно середньостроковій перспективі зміни в Росії майже не пов'язані з інститутами легальної політики. основні канали публічної політичної конкуренції фактично перекриті, а страх, цензура та цифровий

контроль стали системоутворюючими елементами російського режиму. Водночас із цього не випливає, що система перебуває у стані стабільності.

Сьогодні російська політична система перебуває у специфічному становищі: дедалі помітнішими стають ознаки внутрішньоелітного протистояння між силовим і цивільним апаратами на тлі посилення впливу першого на Путіна. У такій ситуації перспектива будь-яких змін у межах поточного російського режиму, найімовірніше, буде пов'язана передусім із процесами всередині самої системи, а потенційне послаблення ролі Путіна як верховного арбітра може створити передумови для системної нестабільності режиму. І хоча на цей момент позиції Путіна залишаються міцними, вже складно говорити про безумовний і безперебійний контроль президента над всіма процесами всередині системи. У цьому контексті саме війна є головним джерелом ризиків для трансформації системи. Військові втрати, загроза нової мобілізації, погіршення економічної ситуації, зростання витрат, стагнація цивільних секторів і повернення так званих «ветеранів» створюють підґрунтя для майбутньої нестабільності. Усі ці проблеми, ймовірно, поглиблюватимуться у разі продовження війни без політичного або економічного коригування курсу. Отже, за нинішніх умов політична трансформація в Росії, найімовірніше, може розпочатися як наслідок поєднання військового виснаження, суперечностей всередині еліт, економічного тиску, кризи керованості та збоїв у репресивній координації.

Таким чином, на поточному етапі російська система входить у період підвищених ризиків внутрішньої турбулентності. Роль опозиції в цьому процесі залежатиме від того, за яким сценарієм розвиватиметься ситуація. У нинішніх умовах російська опозиція не виглядає самостійним рушієм трансформації через відсутність реальних інструментів впливу на внутрішню політику. Однак це не означає, що вона не може стати бенефіціаром або повноцінним учасником процесу зміни російської політичної системи.

Окремої уваги потребує й врахування середовища, у якому ця система функціонує. Адже російський авторитаризм спирається не лише на силові органи, кримінальне законодавство, контроль над судами та адміністративну вертикаль, а й на специфічний стан суспільства.

Так, одним із ключових соціальних механізмів стабілізації режиму стала адаптація населення до більшості змін політичної системи у напрямку більшої радикалізації та посилення репресій. При цьому подібна адаптація відбувається на постійній основі, що, своєю чергою, знижує ймовірність швидкого переходу невдоволення в масштабний політичний протест. З 2022 року російське суспільство не стільки мобілізується на підтримку режиму, скільки звикає до погіршення політичних і моральних умов існування. Така адаптація не означає відсутності тривоги або невдоволення, але вона блокує перехід цих настроїв у масовий політичний протест. На практиці ми бачимо, що жодне з ключових рішень російської влади після початку повномасштабного вторгнення наразі не призвело до стійкої хвилі масового протесту. В цілому це можна описати як демонстрацію пасивної лояльності до режиму. В російському суспільстві люди неохоче опонують владі. Поширена ідея про необхідність «мовчки працювати», цінуючи звичну безпеку і власний комфорт над політичною свободою, або

радикальними змінами. При такій позиції значна частина пасивно-адаптивного населення навряд чи перейде до відкритого протесту без сильного зовнішнього або внутрішнього каталізатора. Це означає, що російській опозиції необхідно орієнтуватися у спробах впливати на росіян через повсякденні теми (економіка, житло, соцзабезпечення, друга хвиля мобілізації) й використання цифрових каналів для електоральної мобілізації. Усі ці тенденції доповнює загальна деполітизація суспільства, в рамках якої політика стала табуйованою темою в російському соціумі, що в тому числі є наслідком роботи карально-репресивного апарату протягом останніх десятиліть. Це означає, що значна частина громадян не інтерпретує власне невдоволення в політичних категоріях, що у свою чергу потребує від опозиції та зовнішніх акторів подальших дій щодо відновлення «політизації» російського соціуму через соціальну і культурну критику.

І хоча неформальний соціально-політичний "контракт" між державою та населенням у путінській Росії тривалий час ґрунтувався на формулі "стабільність в обмін на незалученість росіян до політики", повномасштабне вторгнення кардинальним чином його трансформувало. Першим етапом у цьому питанні стало оголошення часткової хвилі мобілізації у 2022 році. Потенційно важливими рішеннями можуть стати подальше обмеження інтернету та можлива нова, ширша хвиля мобілізації у перспективі 2026 року. Але навіть у цій ситуації ми спостерігаємо, що дії влади не спричиняють масового невдоволення режимом із переходом у практичну площину. Значна частина суспільства продовжує переважно адаптуватися до погіршення умов життя, не переходячи до відкритого політичного протесту. Це не означає повної відсутності протестного потенціалу. Однак відсутність легальних політичних каналів, страх перед кримінальними справами та слабкість горизонтальної координації не дозволяють будь-якому несистемному політичному руху всередині Росії перетворюватися на загальноросійський.

В цілому на поточному етапі необхідно виділити два сценарії:

Завершення війни/заморозка по лінії фронту. Даний сценарій передбачає ситуацію при якому фактична зупинка війни може знизити гостроту частини внутрішньополітичних проблем або відтермінувати їхнє загострення, з якими Росія стикається вже сьогодні. Адже посилення силового апарату, а також актуальні проблеми з бюджетом в першу чергу є наслідком російсько-української війни. А тому будь-яке припинення вогню, ймовірно, сприятиме тимчасовій консервації частини цих проблем, без подальшого погіршення ситуації, як мінімум у середньостроковій перспективі. У такому випадку перед російською опозицією постане завдання вирішення своїх внутрішніх протиріч та обрання єдиного лідера, який би виступив в якості представника російських демократичних сил, поступово вибудовуючи нову інституційну та медійну структуру, спрямовану на росіян за кордоном та всередині РФ, із подальшою роботою на перспективу. Говорячи про інтереси України, то при даному сценарії Київ потребуватиме налагодження контакту (публічного або непублічного) з цією об'єднаною опозицією.

Продовження бойових дій. У випадку, при якому Путін прийме рішення продовжувати війну проти України без урахування економічних наслідків, вже у перспективі 2026 року перед Кремлем може постати питання нової хвилі мобілізації або інших форм розширеного залучення людського ресурсу. Це, своєю чергою, може різко погіршити внутрішньополітичну ситуацію, особливо у разі поєднання мобілізації з економічним тиском і зростанням втрат. Це вже мало місце бути під час проведення першої часткової мобілізації восени 2022 року. В такому разі Путін потенційно опиниться в одній із найскладніших внутрішньополітичних ситуацій за період свого правління. В такому разі політична ситуація в Росії може стати значно менш передбачуваною, від прямого розколу еліт до спроб реконфігурації режиму через фактор "наступника". Це означає, що роль російської опозиції в такому сценарії, полягатиме не в негайній боротьбі за владу, а у виконанні функцій інформаційного каналу та можливого посередника між різними політичними й громадянськими середовищами у потенційних переговорах за участі європейських країн.

МІЖНАРОДНИЙ ФОНД ВІДРОДЖЕННЯ

UKRAINIAN PRISM: TEN YEARS OF EXPERTISE

info@prismua.org

https://prismua.org/

/PrismUA